

ผนวก ง

เสียงสะท้อนจากสตรีมอญชายแดน

จากการลงนามวิจัยผู้วิจัยมีโอกาสนทนา สัมภาษณ์และสังเกตการดำเนินชีวิตประจำวันทั้งในพื้นที่ส่วนตัวและพื้นที่สาธารณะของผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งหญิงและชายจำนวนหลายคน ซึ่งได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากบุคคลเหล่านั้น อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยไม่สามารถสะท้อนภาพชีวิตประจำวันของสตรีชาวมอญต่างวัยได้ทั่วถึงทุกคน จึงขอยกกรณีตัวอย่างประสบการณ์ชีวิตของสตรีเหล่านั้นเพียงบางคน และเพื่อรักษาความเป็นส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูลหลักดังกล่าวผู้วิจัยจึงจะใช้นามแฝงในการกล่าวถึงประสบการณ์ชีวิตของผู้หญิงมอญต่างวัยดังต่อไปนี้

คุณยายเอห่งวัย : สตรีรุ่นบุกเบิกของชุมชน

คุณยายเอห่งวัย อพยพเข้ามาอยู่ที่หมู่บ้านนี้เป็นรุ่นแรก ในรุ่นนั้นมีคนมาทั้งหมด 84 คน ทุกคนเป็นญาติกันหมด ตอนนั้นคุณยายอายุได้ 27 ปี แต่งงานแล้วและมีลูกหนึ่งคน สาเหตุที่เข้ามาเพราะสภาพบ้านเมืองของพม่าทำให้เกิดความเดือดร้อนไม่ค่อยสบายซึ่งอยู่ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 มีขโมยโจรทุกละ การเดินทางในตอนนั้นใช้วิธีเดินเท้าเข้ามาจากหมู่บ้านเยปู เมืองตรอน คุณยายเข้ามาพร้อมกับครอบครัวและมารดาของคุณยายซึ่งได้มาเสียชีวิตที่เมืองไทยในเวลาต่อมา คุณยายเดินทางเข้ามาในเดือนแปด การเดินทางลำบากมากต้องข้ามน้ำข้ามท่า ฝนตกหนักมาก เข้ามาทางด้านเจดีย์สามองค์ แล้วเข้ามาที่อยู่ที่หมู่บ้านกะเหรี่ยง ต่อจากนั้นทางการไทยไปรับมาแล้วอยู่ที่หน้าว่าการอำเภอสังขละบุรีเก่า ลูกชายคนหนึ่งของคุณยายเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ใช้นามสกุลคนละนามสกุลกับคุณยายเนื่องจากเป็นลูกบุญธรรมของคนไทย คุณยายมีลูกทั้งหมด 4 คน เป็นลูกสาวสองคนและลูกชายอีกสองคน ลูกชายได้สัญชาติไทยแล้ว ปัจจุบันนี้ลูกทุกคนอยู่ในชุมชนแห่งนี้ เมื่อเริ่มอพยพเข้ามาอยู่ในเมืองไทยครอบครัวยากจนมาก ต่อมาก็ประกอบอาชีพค้าขาย สามีกก็ต้องแบกน้ำขายหาบละ 1 บาทโดยตักน้ำจากทำน้ำขึ้นมาขาย ให้แก่ทั้งคนมอญและคนไทยซึ่งเป็นตำรวจที่หมู่บ้านเก่า

ครอบครัวของคุณยายเอห่งวัย ไม่ได้ทำนาเมื่ออยู่ที่หมู่บ้านเก่าเพราะไม่มีที่นาเป็นของตนเอง แต่ค้าขายอยู่ได้ประมาณ 6-7 ปี สินค้าที่นำมาขายได้แก่ กะปิ เกลือ น้ำปลาโดยไปรับมาจากคนไทยที่นำสินค้าดังกล่าวมาจากตัวเมืองและเป็นสินค้าที่ขายดีมากกับคนในหมู่บ้าน ในสมัยนั้น คุณยายมีการศึกษาในระดับอ่านภาษาพม่าออกและพูดภาษาพม่า ส่วน

ความสามารถในการใช้ภาษาไทยนั้นอยู่ในระดับพูดได้อย่างชัดเจนแต่เขียนไม่ได้ เหตุที่พูดภาษาไทยได้ก็เพราะว่าเข้ามาอยู่ในชุมชนแห่งนี้เป็นเวลานาน ภาษาที่ใช้ภายในครอบครัวของคุณยายคือภาษามอญ สามีของคุณยายได้เสียชีวิตไปหลังจากป่วยมาเป็นเวลา 3 ปี นอกจากนี้คุณยายยังมีลูกบุญธรรม รวมทั้งมีญาติพี่น้องอยู่ที่รัฐมอญแต่ไม่ได้ไปมาหาสู่กัน ที่บ้านของคุณยายยังเคร่งครัดธรรมเนียมมอญอยู่ กล่าวคือคุณยายยังนับถือผีไมนทะเลย (ผีซึ่งเป็นเจ้าแห่งทะเล) คุณยายเคยไปเที่ยวกรุงเทพ ฯ แต่ตอนหลังไม่ได้ไป

คุณยายเอห่งวย มักไปทำบุญที่วัดในวันสำคัญทางศาสนาแต่ต้องมีคนไปรับไปส่ง เพราะตามองไม่เห็นมาเป็นเวลา 2 ปีแล้วโดยไม่ทราบสาเหตุ ซึ่งคุณยายบอกว่าที่แรกได้ไปถอนฟันแล้วตาก็มองไม่เห็นแต่ไม่ได้รักษาหรือรับประทานยาใดใดทั้งสิ้น สมัยที่ตายังดีอยู่เป็นคนเย็บเสื้อผ้าสวยฝีมือดีเพราะได้เรียนตัดเย็บเสื้อผ้ามาจาก "พม่า" ซึ่งคุณยายใช้คำว่า "เมืองนอก" เมื่อคุณยายอายุได้ 16 ปี เสื้อที่คุณยายสวมใส่ในชีวิตประจำวันเป็นเสื้อที่ตัดเย็บเองในสมัยที่ตายังมองเห็น ลูก ๆ ที่ยังอยู่ที่บ้านของคุณยายมีกิจการค้าขายเป็นของตนเองที่ตลาดของที่ระลึกเจดีย์พุทธคยาจึงไม่มีคนอยู่บ้านในช่วงกลางวัน คุณยายจึงไปอยู่ที่ร้านขายกาแฟสดและรีสอร์ทของลูกชายอีกคนหนึ่งซึ่งมารับคุณยายไปอยู่ที่ร้านในตอนกลางวันแล้วตอนเย็นก็มาส่งที่บ้าน

คุณยายมีหลานหลายคน ซึ่งคุณยายพูดทั้งภาษาไทยและภาษามอญกับหลาน ส่วนบรรดาหลาน ๆ เองพูดภาษาไทยกันมากกว่าภาษามอญ ลูก ๆ ของคุณยายเคยศึกษาอยู่ที่โรงเรียนวัดวังกวีเวการาม แต่มาถึงรุ่นหลานได้ไปเรียนหนังสือในตัวจังหวัดกันหมด ในทัศนะของคุณยายการอบรมเลี้ยงดูลูกของคนไทยกับคนมอญไม่แตกต่างกัน ในส่วนของความเชื่อที่ปลูกฝังกันมาในบรรดาคนมอญที่ผู้หญิงต้องเชื่อฟังสามีคุณยายกล่าวว่าในปัจจุบันนี้ผู้หญิงบางคนก็เชื่ออย่างนั้นในขณะที่ผู้หญิงอีกส่วนหนึ่งไม่ยอมรับความคิดดังกล่าว การสั่งสอนลูกให้สอนแต่ในสิ่งที่ดี ในเรื่องของการแบ่งหน้าที่ระหว่างพ่อกับแม่ในการอบรมสั่งสอนลูกในสมัยที่ลูกยังเล็กนั้นคุณยายบอกว่า "แล้วแต่คนที่อยู่บ้าน คนที่อยู่บ้านก็เลี้ยงดูอบรมกันไป" คำตอบนี้มีนัยว่าผู้มีหน้าที่หลักในการอบรมสั่งสอนลูกก็คือแม่นั่นเอง

คุณยายเอห่งวย มีอัตลักษณ์ของความเป็นคนมอญและสตรีมอญอย่างเด่นชัด นับตั้งแต่การแต่งกาย การไว้ทรงผม การใช้ภาษามอญและการยึดถือประเพณีมอญในชีวิตประจำวัน แต่ในขณะเดียวกันคุณยายก็มีความยืดหยุ่นกับหลาน ๆ ด้วยการใช้ทั้งภาษามอญและภาษาไทยและปรับปรนกับสภาพของสังคมที่แปรเปลี่ยนไปเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่ว่าด้วยบทบาทหญิงชายในครอบครัว

คุณยายยี่ : สตรีมอญสูงวัยผู้ยึดมั่นในจารีตดั้งเดิม

ข้อมูลที่ได้ได้มาจากการเฝ้าสังเกตมาเป็นระยะเวลานานและจากการสนทนากับลูก ๆ หลาน ๆ ของคุณยายยี่ผู้มีวัยสูงถึง 86 ปี เนื่องจากคุณยายมีวงศัพทภาษาไทยค่อนข้างจำกัด และมีปัญหาในเรื่องการได้ยินต้องพูดกับคุณยายด้วยเสียงที่ดังกว่าปกติ จนกระทั่งหลานชายของคุณยายเล่าในเชิงติดตลกให้มารดาของตนฟังเมื่อมีการตายของผู้สูงอายุเกิดขึ้นในละแวกบ้านซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเพราะมีนกแสกมาร้องในยามวิกาล มีคนมาบอกว่าให้เอาปืนไปยิงนกเสีย คุณยายจะได้อยู่กับลูกหลานไปนาน ๆ หลานชายตอบว่าปล่อยไปให้มันไปเกิดตนไม่สนใจดอก เพราะถึงอย่างไรคุณยายก็ฟังอะไรไม่ค่อยได้ยินอยู่แล้ว ให้คนอื่นได้ฟังเสียงนกแสกร้องแทนคุณยายไปก่อนก็แล้วกัน

คุณยายยี่อพยพเข้ามาเมืองไทยพร้อมกับสามีซึ่งปัจจุบันนี้ได้เสียชีวิตไปแล้วและอยู่เมืองไทยมาเป็นเวลากว่า 50 ปี มีลูกหลายคนแต่เสียชีวิตไปเกือบหมดจึงเหลือลูกสาวอยู่เพียงคนเดียว คุณยายมีความประทับใจในทหรมอญเพราะในสมัยที่สมาชิกพรรคมอญใหม่ยังเดินทางไปมาระหว่างชายแดนพม่าและชุมชนมอญวังกะ ทหารของพรรค ฯ ได้มาอาศัยกินนอนอยู่ที่บ้านของคุณตาคุณยายเป็นประจำ และคุณยายกับสามีก็เต็มใจให้พวกเขามาพักอยู่ด้วย ในสมัยสาว ๆ คุณยายเคยเป็นนางรำหะแยมมอญจึงมีวาจาเชือดเฉือนกับผู้ที่ทำให้คุณยายโกรธหรือไม่พอใจ เฉพาะอย่างยิ่งกับลูกสาวที่เหลืออยู่เพียงคนเดียวของคุณยายซึ่งไม่ค่อยจะลงรอยกันนัก แต่คุณยายมักจะอ่อนหลานชายคนโปรดอยู่เสมอ เช่น ถ้าหลานชายไม่อยู่บ้านอาหารที่ลูกหลานทำไว้ให้รับประทานถึงแม้ว่าจะมีรสเผ็ดมากขนาดไหนก็ตามคุณยายสามารถรับประทานได้อย่างเอร็ดอร่อย แต่ถ้าหลานชายอยู่บ้านคุณยายจะร้องทุกข์กับหลานชายว่าอาหารเผ็ดเกินไปจนรับประทานไม่ได้ เป็นต้น

กิจวัตรประจำวันของคุณยายเป็นไปอย่างสม่ำเสมอ เริ่มตั้งแต่ในตอนเช้าตรู่ออกไปเก็บดอกไม้ที่ปลูกกันไว้ตามริมรั้ว นำมาแช่น้ำหรือใช้น้ำพรมให้ทั่วแล้วเก็บไว้ในถุงพลาสติกเพื่อนำมาเสียบกับทางมะพร้าวใส่แจกันถวายพระพุทธรูปที่หิ้งพระที่บ้านในตอนเย็น แต่เนื่องจากคุณยายเป็นผู้สูงวัย เพื่อนบ้านจึงมักจะเก็บดอกไม้มาเผื่อคุณยายอยู่เสมอ หลังจากนั้นคุณยายก็จะเข้าครัวเพื่อไปหุงข้าวโดยใช้หม้อหุงข้าวไฟฟ้า เนื่องจากคุณยายเคยมีประสบการณ์มาว่าถ้าให้คนอื่นหุงข้าวจะแข็งจนคุณยายกินไม่ได้ หน้าที่ในการหุงข้าวจึงเป็นของคุณยายไปโดยปริยาย เมื่อข้าวสุกแล้วคุณยายก็จะถวายข้าวพระพุทธรูปและสวดมนต์เช้า ก่อนที่จะรับประทานอาหารเช้า ซึ่งชาวมอญวังกะจะรับประทานอาหารเช้าวันละ 2 มื้อ คือมื้อเช้าในเวลาประมาณ 10.00 -11.00 นาฬิกาและมื้อเย็นประมาณ 17-18 นาฬิกา

หลังอาหารเข้าคุณยายอาจจะลงไปชุกอยู่ในสวนครัวหลังบ้านหรือทำงานฝีมือประเภทการสานกระบุง ตะกร้าหรือลูกตะกร้อเล็ก ๆ จากวัสดุเหลือใช้ประเภทริบิ้น หรือแถบพลาสติกแข็งที่ใช้รัดกล่องหรือหีบห่อบรรจุสินค้าที่บรรดาลูกหลานช่วยกันหามาให้ งานฝีมือของคุณยายเป็นงานที่ขายดีทั้งกับเด็ก ๆ ในชุมชนหรือนักท่องเที่ยวที่มาชมวัดและชุมชนมอญในวันหยุดสุดสัปดาห์หรือในเทศกาลต่าง ๆ โดยที่คุณยายมักจะไปนั่งขายสินค้าที่ตลาดสดด้วยตนเอง นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่ที่ซื้อของของคุณยายมักจะช่วยซื้อด้วยความสงสารเพราะคิดว่าคุณยายคงมีฐานะยากจนไม่มีลูกหลานเลี้ยงดู แต่เมื่อนักท่องเที่ยวบางคนติดตามมาซื้อสินค้าถึงที่บ้านจึงรู้ว่าตนเข้าใจผิดไปถนัดใจ แต่งานฝีมือของคุณยายก็เป็นงานที่มีเสน่ห์เพราะเป็นของขนาดจิ๋วที่มีแบบและสีสันหลากหลาย และนับได้ว่าเป็นรายได้หลักของคุณยาย

ลูกสาวของคุณยายเล่าว่าในวัยเด็กคุณยายเป็นลูกกำพร้าจึงไม่มีผู้อบรมในเรื่องงานบ้านงานเรือน แต่คุณยายชอบงานในสวนประเภทขุดดิน ถางหญ้า และปลูกผักสวนครัวมากกว่างานบ้าน แต่ขณะเดียวกันคุณยายก็คาดหวังให้ลูกสาวหรือหลานสาวมีความเป็นแม่บ้านแม่เรือนมากกว่าตน แม้กระทั่งปัจจุบันนี้คุณยายก็ยังมีส่วนครัวของตนเองปลูกผักที่ชาวมอญนิยมใช้ปรุงอาหาร เช่น ผักหวานบ้าน ใบตำลึง ใบกระเจียบ ยอดส้มป่อยและยอดมันเทศ หรือแม้กระทั่งใบพลูที่ใช้กินกับหมาก ในแต่ละสัปดาห์คุณยายก็จะเข้าสวนตัดยอดผักที่ปลูกไว้เพื่อนำไปฝากให้แม่ค้าช่วยขายให้ที่ตลาดเช้า เงินที่ได้ก็จะเก็บสะสมไว้ทำบุญ

ในตอนกลางวันหลังจากที่ได้นอนเอนหลังและรับประทานขนมและเครื่องดื่มเล็ก ๆ น้อย ๆ แล้วคุณยายก็ลุกขึ้นมาทำงานฝีมือต่อ หลังจากนั้นในตอนบ่ายแก่ ๆ คุณยายก็จะเตรียมดอกไม้ถวายพระด้วยการเสียบดอกไม้ที่เก็บไว้ตั้งแต่ตอนเช้าตรู่เข้ากับก้านมะพร้าวแล้วนำไปใส่ในแจกัน บางครั้งในช่วงนี้จะมีลูกหลานหรือเพื่อนบ้านมาเยี่ยมก็จะมาช่วยคุณยายเสียบดอกไม้ คุณยายก็จะยกเขียนหมากหรือขนมมณเฑียรซึ่งมีลูกหลานนำมาเป็นของฝากอยู่เสมอไม่ได้ขาดออกมารับรองแขก

เมื่อวันพระเวียนมาถึงในแต่ละสัปดาห์และในวันพระใหญ่ ๆ คุณยายก็จะไปทำบุญที่วัดวังกวิเวการามโดยมีอดีตนายทหารพรคมอญใหม่ที่คุณยายรักเหมือนลูกของคุณยายเองก็จะขับรถมอเตอร์ไซด์พาคุณยายไปวัดและพามาส่งที่บ้านโดยให้การดูแลคุณยายเป็นอย่างดี และเนื่องจากคุณยายมีอาวุโสสูงสุดในเหล่าเครือญาติที่อพยพมาอยู่ที่หมู่บ้านแห่งนี้ ซึ่งลูกสาวของคุณยายบอกว่าคุณยายและคุณตาอพยพมาจากหมู่บ้านเจ้าคะเลพร้อมกับญาติพี่น้องทั้งหมดถึง 60 หลังคาเรือนด้วยกัน ดังนั้นเมื่อถึงเทศกาลสำคัญในพุทธศาสนา เช่น วันสงกรานต์ วันเข้าพรรษาหรือวันออกพรรسابรรดา ลูก ๆ หลาน ๆ ก็จะนำสิ่งของมาไหว้คุณยายตามธรรมเนียม

นิยมของคนมอญ ของที่นำมาให้สามารถซื้อหากันมาจากตลาดหรือร้านค้าในหมู่บ้านซึ่งก็คือเครื่องไทยทานที่จัดไว้เป็นชุด ๆ สำหรับถวายแก่พระสงฆ์นั่นเอง เครื่องไทยทานที่ได้ในแต่ละครั้งจะมีจำนวนมากมายจนกระทั่งลูกหลานต้องนำไปทำบุญที่วัดซึ่งอยู่ไกลความเจริญ หรือนำไปแบ่งปันให้แก่ผู้ที่มีความขาดแคลน

เมื่อวิเคราะห์เกี่ยวกับ "ตัวตน" ของคุณยายถึงแม้ว่าจะเป็นการมองด้วยสายตาของ "คนนอก" ที่ได้คลุกคลีกับคุณยายผู้นี้มาเป็นระยะเวลาอันพอสมควร ผู้วิจัยจึงอยากจะกล่าวให้ถึงที่สุดว่าคุณยายมีอัตลักษณ์แห่งความเป็นมอญอย่างชัดเจนทั้งทางด้านการแต่งกาย ภาษา และการอ้างความเป็นมอญด้วยการกำหนดพรหมแดนชาติพันธุ์เอาไว้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของภาษาและการนิยามความเป็น "คนอื่น" กล่าวคือ คุณยายมักจะพูดถึงผู้วิจัยลับหลังกับผู้อื่นว่าเป็น "เขม" (คนไทย) เช่น ถ้านำเอาขนมหรือเสื้อผ้าไปฝากคุณยาย ๆ มักจะนำไปทอดกับลูก ๆ หลาน ๆ ตลอดจนเพื่อนบ้านใกล้เคียงว่าขนมหรือเสื้อผ้านี้ "เขม" เอามาให้ เป็นต้น จุดหนึ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับตัวของคุณยายก็คือ คุณยายเกลียดคนพม่ามากจนกระทั่งแม้ภาษาพม่าคุณยายก็ยังพูดไม่ได้ แต่พูดภาษาไทยได้บ้าง เช่น "กินข้าวแล้ว" ซึ่งในความหมายของคุณยายคือคำถามด้วยความหวังใจว่าผู้วิจัยรับประทานอาหารแล้วหรือยัง และเมื่อมีเด็กพม่ามาเล่นที่บ้านกับเหลนของคุณยายที่บ้าน คุณยายจะแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าไม่ชอบเด็กคนนั้นเพราะเป็นพม่า

มะติดา : อดีตทหารหญิงอีกนายหนึ่งแห่งพรคมอญใหม่

มะติดา แม่บ้าน วัย 36 ปี อดีตทหารหญิงแห่งพรคมอญใหม่ได้อพยพเข้ามาตั้งแต่อายุได้ 12 ขวบ โดยมากับพี่สาวซึ่งเป็นทหารมอญตอนนี้ไปทำงานอยู่ที่จังหวัดตรัง ตอนที่อยู่ที่พม่าไม่ได้เรียนหนังสือเพราะมารดาบิดาไม่สนับสนุนให้เรียนหนังสือ มารดาบิดาไม่ได้อพยพเข้ามาพร้อมกับเธอ มะติดาอพยพเข้ามาเพื่อช่วยเลี้ยงหลานซึ่งเป็นลูกของพี่สาว ต่อมาเมื่อลูกหลาน และพี่น้องของทหารมอญอพยพเข้ามาในจำนวนที่มากขึ้นจึงมีการเปิดโรงเรียนสอนภาษามอญที่ด่านน้ำเก็กโดยมีทหารมอญเป็นครูสอน อีกปีหนึ่งต่อมามารดาบิดาของเธอจึงอพยพเข้ามา เพราะที่พม่าไม่มีงานทำ พี่สาวจึงไปรับมารดาบิดามาทำไร่ข้าวที่น้ำเก็ก มะติดาเรียนหนังสืออยู่เป็นเวลาประมาณ 3 ปี มารดาบิดาปลูกข้าวไว้เพื่อนำผลผลิตที่ได้ไปขาย เธอเล่าว่า "ตอนเช้าหนูต้องหุงข้าวกินเอง น้ำก็ไปตักเอง พอโรงเรียนเคาะกระดิ่งดังแก๊ง ๆ หนูยังทำงานบ้านไม่เสร็จเลย ก็ต้องคว้ากระเป๋ารับวิ่งไปโรงเรียน ไม่ต้องปิดบ้าน สมัยนั้นไม่มีขโมย ไปถึงโรงเรียนก็เคารพธงชาติพอดี บางวันได้เรียนแค่ครึ่งวัน กินข้าวกลางวันก่อนแล้วค่อยไปโรงเรียน" กล่าวได้ว่ามะติดาเรียนหนังสือด้วยความขัดสน หนังสือเรียนก็ต้องหาเองเพราะมารดาบิดาไม่ได้ใส่ใจที่จะให้เรียนหนังสือเท่าใดนัก

หลังจากนั้นได้ย้ายจากน้ำเก็กไปอยู่ที่ปะไรโหนดเพราะทำไร่ข้าวที่น้ำเก็กได้ผลผลิตไม่คุ้มกับที่ได้ลงทุนลงแรงไป มีคนบอกว่าทำไร่ข้าวที่ปะไรโหนดได้ผลดีจึงย้ายไปที่นั่นบ้าง ตอนนั้นมะตีดา มีอายุได้ 15 ปี และสังเกตว่าทหารมอญที่เป็นผู้หญิงก็มีเลื่อยยากเป็นทหารแต่ความที่อายุน้อย เมื่อทหารมอญถามว่าอายุได้เท่าไร เพราะว่าเขาจะรับคนที่อายุ 16 ปีขึ้นไปเท่านั้นไปเป็นทหาร ได้ไปสมัครกับเพื่อนซึ่งเป็นครูฝึกทหารหญิง ทางพรรคมอญใหม่มีระเบียบว่าเมื่ออายุยังไม่ถึง 15 ปีต้องเรียนหนังสือต่ออีกหนึ่งปี เลยจำเป็นต้องโกหกว่าอายุได้ 16 ปีแล้ว มีการชักประวัติส่วนตัว/ครอบครัวอย่างยืดยาว เรียนอยู่หนึ่งปีต้องฝึกทหารเพื่อการสู้รบ ฝึกอยู่ 3 เดือน หลังการฝึกได้รับรางวัลยิงปืนในอันดับที่ 2 รางวัลที่หนึ่งในการปฏิบัติตามคำสั่งของผู้บังคับบัญชา ได้รางวัลดีเด่นในการฝึกทหาร 3 เดือนโดยไม่มีการขาดหรือลาเลยแม้แต่วันเดียว หลังการฝึกสิ้นสุดลงมีการทดสอบความรู้รอบตัว สรุปแล้วในการทดสอบทั้ง 5 ประเภท มะตีดาได้รางวัลที่ 1 ทั้งหมด นอกจากนี้ ยังได้รับคำชมเชยว่าเดินสวนสนามได้อย่างสง่างาม เธอบอกว่าเธอบอกว่าต้องแบกปืนอาถ้าเดินสวนสนามด้วย หลังจากนั้นจึงได้รับตำแหน่งครูฝึกทหาร ทำอยู่ 4 ปี ได้ปะทะกับทหารพม่าด้วยครั้งหนึ่งโดยผู้บังคับบัญชาให้เจ้าตัวอาสาสมัครออกรบเองไม่มีการบังคับ รบอยู่ครึ่งชั่วโมง ยศที่ได้รับก็คือสองบั้ง ต่อจากนั้นจึงกลับมาเป็นครูฝึกทหาร “หน่วยไหน ๆ ก็ชอบเรียกใช้งาน มีคนมาชวนให้ย้ายไปอยู่ฝ่ายพยาบาล ฝ่ายธุรการ เยอะแยะไปหมด แต่แม่ทัพไม่ยอมให้ไป เขาบอกว่าไม่มีใครทำงานได้ดีเท่าหนู”

ต่อมาพี่สาวและบิดาของมะตีดาได้เข้ามาอยู่ที่ประเทศไทยกันหมด ส่วนมารดาที่เสียชีวิตด้วยโรคหัวใจที่ปะไรโหนดนั่นเอง ตอนนั้นเธอยังเป็นทหารมอญอยู่ เมื่อถามถึงกำลังพลที่เป็นทหารหญิงในขณะนั้นมะตีดาบอกว่ามีประมาณ 200 คน เดียวนี้ไม่มีนับตั้งแต่มีการเจรจาหยุดยิงกับ SLORC เมื่อปี ค.ศ.1995 เป็นต้นมา หลังจากนั้นจึงได้พบกับสามีเมื่อเธออายุได้ 28 ปี ที่ภาคใต้ในขณะที่อยู่กับพี่สาวและสามีของพี่สาวที่เป็นทหารมอญจึงได้แต่งงานที่ภาคใต้ เมื่อแต่งงานแล้วได้ลาออกจากการเป็นทหารและไปทำงานรับจ้างแกะกุ้งอยู่ที่ อำเภอมหาชัย จังหวัดสมุทรสาคร ต่อมาพี่สาวอีกคนหนึ่งเสียชีวิต บิดาของมะตีดาจึงย้ายมาอยู่ที่วังกะ ส่วนเธอเองก็ไป ๆ มา ๆ ระหว่างอำเภอมหาชัย จังหวัดสมุทรสาครกับชุมชนมอญวังกะ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ในที่สุดจึงย้ายมาอยู่อย่างเป็นการถาวรที่บ้านดงสัก บ้านหลังที่อาศัยอยู่ในปัจจุบันสร้างขึ้นด้วยฟากไม้ไผ่ หลังคามุงจาก ฝาขัดแตะเพิ่งสร้างได้ยังไม่ถึงสองปีติดกันซึ่งเธออาศัยอยู่เพียงลำพัง 3 คนแม่ลูกโดยบิดาของเธอมาช่วยดูแลในการสร้างบ้านหลังนี้จนแล้วเสร็จ

ลูกทั้งสองคนเกิดที่จังหวัดระนองโดยลูกชายถือบัตรสีส้มและลูกสาวถือบัตรสีเขียว ชอบแดงใช้วิธีใส่ชื่อให้เป็นลูกของคนอื่น เนื่องจากแม่ไม่มีบัตรประจำตัวประเภทใด ๆ ทั้งสิ้น บิดา

ของเธอถือบัตรสีส้ม สามีก็ไม่มีบัตรใด ๆ เลยเช่นกัน เพราะเป็นคนมอญที่มาจากพม่า มะติดาพูดภาษาไทยได้คล่องเพราะไปทำงานอยู่ที่อำเภอมหาชัย จังหวัดสมุทรสาครเป็นเวลาหลายปี ไม่ได้เรียนหนังสือไทยแต่สามารถอ่านป้ายราคาสินค้าหรือชื่อสถานที่ที่เขียนไว้ข้างรถประจำทางได้ เธอวางแผนว่าจะให้ลูก ๆ สอนภาษาไทยให้แก่เธอ ในครอบครัวก็พูดกันด้วยภาษามอญ อนาคตยังไม่ทราบว่าจะไปอยู่ที่ไหนดีเพราะไม่มีหลักฐานใด ๆ ลูกยังไม่มีสิทธิ์ขอสัญชาติเพราะเป็นบัตรสีส้มและสีเขียวขอบแดง ไปไหนมาไหนได้ก็เฉพาะแต่ที่ด่านเจดีย์สามองค์เท่านั้นเพราะมีทะเบียนประวัติอยู่ที่อำเภอ แต่ถ้าเดินทางไปที่ตัวจังหวัดต้องเสียเงินถึง 2,500 บาท ที่บ้านของมะติดายังยึดถือธรรมเนียมมอญ เช่น สามีนับถือผีมะพร้าวเช่นเดียวกับบิดาของเธอ แต่แต่งงานกันได้เพราะไม่ใช่ญาติกัน ลูกไปวัดทุกวันพระ ตอนเย็นก็ไปไหว้เจดีย์พุทธคยาจำลอง ตั้งอยู่ในเขตวัดวังกวิเวการาม บิดาของเธอขณะนี้อยู่ตามลำพังที่บ้านของพี่สาว ลูกชายเรียนชั้น ป. 4 ลูกสาวเรียนอยู่ชั้น ป. 1 ที่โรงเรียนอนุบาลสังขละบุรี เพราะเข้าโรงเรียนช้าไป 2-3 ปี เนื่องจากหาหลักฐานไม่ได้ ต่อมาเมื่อหาคนมารับเป็นมารดาบิดาได้ก็เลยล่าช้าไปหลายปี

มะติดาได้กล่าวถึงการอบรมลูกสาวตามขนบธรรมเนียมดั้งเดิมของชาวมอญว่า ก่อนเข้านอนในแต่ละคืนต้องไหว้บิดาไหว้มารดา ไหว้พระ ให้ทำทุกวัน เธออยากจะให้ลูกของเธอมีชีวิตทั้งแบบคนไทยและคนมอญที่ไม่ลืมความเป็นคนมอญของตนเอง ในทัศนะของมะติดาสิ่งที่แสดงถึงความเป็นคนมอญ คือ หนังสือกับภาษามอญ

ในฐานะของผู้ครองเรือน ผู้หญิงมอญได้รับการปลูกฝังให้อยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือนและทำงานบ้าน เมื่อแต่งงานแล้วมีลูกก็ต้องอยู่บ้านเลี้ยงลูก เมื่อสามีกลับจากทำงานในตอนเย็นต้องต้อนรับขับสู้และโอภาปราศรัยกับสามีแบบบัวไม่ให้ช้ำน้ำไม่ให้ขุ่น แต่ยุคสมัยได้เปลี่ยนไปดังนั้นผู้หญิงไทยหรือผู้หญิงมอญก็ไม่ได้แตกต่างกันมากนัก การตั้งท้องก่อนแต่งงานเป็นสิ่งที่ชาวมอญถือกันมาก พิธีแต่งงานของคนมอญประกอบด้วยการสู่ขอ ค่าสินสอดจะมีหรือไม่ก็ได้ ถือว่าเด็กสองคนรักใคร่ชอบพอกัน ถ้าผู้หญิงมีฐานะดีผู้ชายไม่ต้องมีค่าสินสอดก็ได้ แต่มารดาของเธอไม่เอาเงินทองที่ฝ่ายชายให้แต่ยกให้เธอผู้เป็นลูก ที่อยู่หลังแต่งงานคือบ้านของฝ่ายหญิง ซึ่งในสมัยก่อนฝ่ายชายต้องไปอยู่บ้านฝ่ายหญิงเป็นระยะเวลาอย่างน้อย 3 ปีขึ้นไป แต่สมัยนี้ก็ไม่มีการเลือกที่อยู่เพราะสภาพสังคมได้เปลี่ยนแปลงไป และครอบครัว ชาวมอญรุ่นหนุ่มรุ่นสาวในปัจจุบันกลายเป็นครอบครัวเดี่ยวมากกว่าที่จะอยู่ร่วมในครอบครัวขยายเหมือนเช่นครั้งอดีต

เมื่อถามถึงพฤติกรรมของคนที่รักเพศเดียวกันมะติดาบอกว่าไม่ชอบพฤติกรรมแบบนั้น และที่หมู่บ้านนี้มีอยู่คนหนึ่งแต่ยังไม่ได้ไปผ่าตัดแปลงเพศ แต่แต่งกายและทำตัว

กระตุงกระตึงแบบผู้หญิง ส่วนการที่ผู้หญิงมอญเป็นทอมหรือมีเพศวิถี (Sexuality) แบบหญิงรักหญิงนั้นเชื่อกันตามแบบคนมอญว่าชาติหน้าคน ๆ นั้นจะได้เกิดเป็นผู้ชาย

รายได้ในครอบครัวของมะตีตามาจากสามีที่ส่งเงินมาให้ทางไปรษณีย์ทุกเดือน ประมาณเดือนละ 3,000 บาทซึ่งเงินจำนวนถ้าเขียน ๆ หน่อยก็จะมีเงินพอใช้ได้ทั้งเดือน เนื่องจากเธอไม่มีรายได้อื่นใดมาจุนเจือ แต่เธอเป็นสมาชิกของมูลนิธิพัฒนรักษซึ่งมีหน้าที่ช่วยแจ้งข่าวให้แก่เจ้าหน้าที่ของมูลนิธิเมื่อคนในหมู่บ้านที่ยากจนอยู่แล้วประสบปัญหาทางมูลนิธิก็จะหาทางช่วยเหลือ เธอกล่าวว่าเธอเองก็จนอยู่แล้ว ค่าตอบแทนที่จากมูลนิธิก็คือได้รับแจกข้าวสาร 15 กิโลกรัมต่อเดือน แต่เดี๋ยวนี้ลดลงเหลือเพียง 10 กิโลกรัมเท่านั้น ทางมูลนิธิได้จัดกิจกรรมต่าง ๆ เช่น กิจกรรมกลุ่มแม่บ้าน ที่หมู่บ้านดงสักเพิ่งเริ่มกิจกรรมมาได้ 3-4 เดือน มีสมาชิกประมาณ 15-16 คน ให้ความรู้แก่ผู้หญิงในเรื่องวิธีป้องกันตนเองให้รอดพ้นจากการถูกล่วงละเมิดทางเพศ

นับว่ามะตีตามีอัตลักษณ์ของความเป็นคนมอญและเป็นผู้หญิงมอญอย่างแท้จริง ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากลัทธิชาตินิยมแบบมอญซึ่งได้รับการปลูกฝังมาตลอดเวลาที่ทำหน้าที่ทหารหญิงรับใช้พรรคมอญใหม่ ดังนั้นที่บ้านของเธอจึงมีธงชาติมอญหรือธงของพรรคมอญใหม่ติดอยู่ที่ฝาบ้าน และในวันชาติมอญซึ่งจัดขึ้นในเขตพม่าเธอจะต้องพาลูก ๆ ไปร่วมงานทุกปี นอกจากนี้ เธอยังได้เปิดสอนอ่าน เขียนภาษามอญขึ้นที่บ้านของเธอโดยไม่คิดมูลค่าให้แก่ลูกหลานของเพื่อนบ้านรวมทั้งลูกของเธอเองอีกสองคนรวมเป็นนักเรียนทั้งสิ้น 11 คน ลูกทั้งสองคนของเธอยังมีความสามารถทางด้านดนตรีและนาฏศิลป์มอญ ส่วนตัวเธอเองก็สามารถขับร้องเพลงมอญได้อย่างไพเราะอีกด้วย

หงสา : สตรีนักอนุรักษ์วัฒนธรรมมอญ

หงสา สตรีโสดวัย 33 ปี เกิดที่สังขละบุรี มารดา บิดาเป็นคนมอญสัญชาติพม่าที่อพยพเข้ามาประมาณ 50 ปีที่แล้ว หงสาจึงเป็นคนไร้สัญชาติและมีชีวิตที่น่าเห็นใจมาตั้งแต่แรกเกิดเนื่องจากบิดาได้ทิ้งมารดาของเธอไปในขณะที่กำลังตั้งครรภ์หงสาโดยมีอายุครรภ์ได้เพียง 3 เดือนเศษ เธอจึงเติบโตขึ้นมาด้วยการประคบประหงมของทวดที่เธอเรียกว่ายาย ยายที่เธอเรียกว่าแม่ และแม่ที่เธอเรียกขานแต่เพียงชื่อเล่นและไม่ทราบเสียด้วยซ้ำว่านั่นคือแม่ของเธอ จนมาทราบในภายหลังเมื่อโตขึ้น เธอกล่าวว่าเพิ่งจะมาสันทกับแม่เมื่อทวดเสียชีวิตไปแล้ว แม่ยังเคยเล่าให้ฟังว่าในตอนนั้นแม่เคยคิดจะทำแท้งเมื่อพ่อทิ้งไป หงสาจึงพูดกับแม่ในเชิงสัพยอกว่าถ้าเธอไม่มีโอกาสได้เกิดแม่ก็คงไม่มีใครดูแลเหมือนเช่นที่เธอทำอยู่ในปัจจุบัน เนื่องจากพี่ชายต่างบิดาของ

เธอหายสาบสูญไปคนหนึ่ง ส่วนน้องชายของเธอก็อยู่ต่างจังหวัด วิธีการส่งสอนลูกตามแบบของแม่เธอนั้นยังยึดถือสุภาษิตที่ว่า "รักวัวให้ผูก รักลูกให้ตี"

จากการสนทนากับมารดาของหงสา หญิงม่ายที่ต้องเลี้ยงดูลูกตามลำพังซึ่งเธอกล่าวว่าทำทุกอย่างเพื่อหาเงินมาเลี้ยงลูกไม่ว่าจะทำไร่ เก็บผักและหาของป่ามาขาย เมื่อลูกชายคนเล็กอายุได้ 3 ขวบ ก็ให้หย่านมแล้วไปหาผักน้ำ ผักกูดมาขาย ตอนนั้นยังไม่มีตลาดที่เจดีย์พุทธคยาเหมือนเช่นในปัจจุบัน เมื่อมีการเปิดตลาดแห่งนั้นขึ้นได้บังคับหงสาให้มาช่วยขายของแต่เธอไม่ยอมทำ แม่จึงต้องเขียนเธอจนด้ามไม้กวาดหัก หงสากบอกว่าแม่ใช้วิธีลงโทษเธอด้วยการเขียนมาตลอด และเพิ่งจะเลิกเขียนไปเมื่อ 2 ปีที่ผ่านมาของเธอ

ในส่วนความสัมพันธ์กับพ่อที่หงสากล่าวว่าแม่เคยเรียกค่าเลี้ยงดูเธอจากพ่อซึ่งในเวลานั้นกลับไปอยู่ที่พม่า ทหารของพมราคมอญใหม่ที่มาพักที่บ้านตากับยายในสมัยนั้นได้แนะนำให้เรียกร้องค่าเลี้ยงดูลูกซึ่งตอนนั้นแม่คลอดเธอแล้วและเธอมีอายุได้ประมาณ 6 เดือน พ่อฝากคนมาบอกว่าเธอไม่ใช่ลูกของเขา แม่ไปฟ้องกับผู้ชายอื่นมาแล้วมาแอบอ้างว่าเด็กเป็นลูกของเขานับแต่นั้นมาก็ไม่มีใครได้พบกับพ่อของเธออีกเลย แต่เมื่อปี 2540-2542 หงสาได้ไปเที่ยวที่พม่า และได้พบกับพ่อโดยบังเอิญ เธอรู้สึกเคอะเขินและวางตัวไม่ถูกเพราะไม่เคยชินกับการมีพ่อและไม่เคยเรียกแม้กระทั่งคำว่าพ่อก่อน อีกปีหนึ่งต่อมาพ่อกลับมาเที่ยวที่สังขละบุรีแล้วให้คนมาตามเธอไปพบ เธอจึงไปพบกับพ่อแล้วบอกพ่อกว่าถ้ามีปัญหาหรือต้องการความช่วยเหลือก็ขอให้บอก ถ้าเธอช่วยได้ก็จะช่วย แต่ถ้าเหลือปากว่าแรงเธอก็จะปฏิเสธไปตรง ๆ ว่าช่วยไม่ได้ ต่อมาเธอได้ไปงานบุญที่วัดของหมู่บ้านโมกกะเนียงพ่อให้คนมาตามให้พบ พ่อมีลูกใหม่อีก 2 คน คนหนึ่งอายุอ่อนกว่าหงสาประมาณ 3 ปี เลยได้พูดคุยกับน้องอย่างสนิทสนม แต่กับพ่อเธอไม่ทราบว่า จะคุยอะไรกับพ่อดี ต่อมาในปี พ.ศ. 2545 พ่อป่วยเธอจึงไปคอยดูแลได้ประมาณ 10 วัน เมื่อกลับมาที่สังขละบุรีได้ประมาณ 1 สัปดาห์ซึ่งก็ตรงกับเทศกาลสงกรานต์พ่อก็ได้เสียชีวิตในช่วงนั้น พ่อดีแต่เธอติดงานที่อำเภอจึงไม่ได้ไปงานฌาปนกิจศพของพ่อ

อาชีพหลักของหงสาในปัจจุบัน คือมีแผงลอยขายสินค้าประเภทผ้าจากพม่าและเงินอัญมณี ของที่ระลึกจากพม่า เครื่องแต่งบ้านที่แกะสลักจากไม้ ฯลฯ อยู่ที่ตลาดเจดีย์พุทธคยา การค้าขายมีผลกำไรที่ทำให้พอเลี้ยงตัวได้ มีคนแขกจากพม่าเอาสินค้ามาส่งให้โดยใช้วิธีซื้อเพื่ออาทิตยหนึ่งจึงจะจ่ายเงินค่าสินค้าครั้งหนึ่ง ไม่ได้ซื้อด้วยเงินสด คนที่นำสินค้ามาส่งเป็นเจ้าประจำที่ค้าขายกันมานานนับ 10 ปี การขายของในวันธรรมดานั้นบางวันก็ขายได้มากบางวันก็ขายได้น้อยแล้วแต่โชค

หงสาเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมวัฒนธรรมของหมู่บ้าน โดยที่เธอได้เป็นสมาชิกสภาวัฒนธรรมจังหวัดมาเป็นระยะเวลากว่า 3 ปี แต่เดิมมาเธอเป็นสมาชิกของสภาวัฒนธรรมในระดับอำเภอโดยมีคุณมณี วุฒิสุวรรณ นักธุรกิจหญิงเชื้อสายไทย-รามัญ จากชุมชนมอญบางกระบือ กรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นนักการเมืองในระดับท้องถิ่นเป็นประธาน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเชื้อสายมอญ สัญชาติไทย เป็นเลขานุการในระดับอำเภอ ส่วนหงสาเป็นเลขานุการในระดับตำบลซึ่งเธอบอกว่าก็ไม่มีบทบาทอะไรมากนักเหมือนดังเช่นสภาวัฒนธรรมอำเภอ ซึ่งในทางปฏิบัติเมื่อทางอำเภอมีงานประสานสโมสร คือนางมณี วุฒิสุวรรณ ก็จะขอให้เธอไปช่วยงานเสมอ และมักจะมีผู้ขอร้องให้เธอไปช่วยงานต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลาจนไม่รู้ว่าจะปฏิเสธได้อย่างไร ถ้าไม่ได้ทำก็จะรู้สึกในชีวิตของเธอขาดอะไรไปบางอย่าง

เมื่อผู้วิจัยถามว่าเมื่อคนมอญได้สัญชาติไทยแล้วไม่รักษาวรรณธรรมดั้งเดิมของมอญแล้วจะทำอย่างไร หงสาตอบว่าขึ้นอยู่กับผู้นำชุมชนว่าจะนำไปในทิศทางใด และในทัศนะของหงสาสิ่งที่แสดงถึงความเป็นมอญได้ดีที่สุดได้แก่วัฒนธรรมของชุมชนและการแต่งกาย ส่วนเรื่องภาษานั้นถือว่าเป็นสิ่งที่มียอยู่แล้วโดยอัตโนมัติในครอบครัว แต่ก็อยู่ที่พ่อแม่ว่าจะปลูกฝังลูกอย่างไรในการใช้ภาษามอญ ในขณะที่เหตุการณ์ที่เด็กโตขึ้นมาในชุมชนแห่งนี้ก็คงจะซึมซับความเป็นมอญไว้ไม่มากนักน้อย เช่น เวลาออกจากบ้านแล้วพบปะกับคนคุ้นเคยก็มักจะทักทายกันด้วยภาษามอญ แต่สิ่งที่น่าเสียดายก็คือเด็ก ๆ ที่นี้รวมทั้งตัวของเธอเองด้วยอ่านภาษามอญไม่ได้ เพราะในสมัยที่เธอยังเด็กถึงแม้ว่าจะมีการสอนภาษามอญที่วัดวังกวีเวการามโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้สอน แต่ผู้หญิงไปเรียนในวัดไม่ได้ และยังมีการสอนภาษามอญที่ชายแดนคือที่วัดหลวงพ่อมเห ซึ่งอยู่ใกล้ด่านเจดีย์สามองค์ ผู้หญิงในชุมชนมอญแห่งนี้ไม่มีบทบาทในด้านการเมืองเนื่องจากไม่มีเวลาเพราะต้องทำมาหากิน และประกอบกับใจไม่รักในเรื่องดังกล่าว

หงสาเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนการอนุรักษ์และฟื้นฟูวัฒนธรรมมอญในชุมชน เริ่มจากงานทอดกฐินครั้งหนึ่งที่วัดวังกวีเวการามซึ่งเธอได้ชักชวนบรรดาเพื่อน ๆ วัยเดียวกันให้มาหัดรำมอญเพื่อแสดงบนเวทีให้แขกที่มาทอดกฐินที่วัดได้ชมหลังจากที่เคยทำมาครั้งหนึ่งแล้วเลิกไป แรก ๆ ก็ไม่มีใครสนใจ ตัวเธอเองก็มีเพียงพื้นฐานการรำไทยที่เรียนมาจากโรงเรียน ในขณะนั้นมีเด็กรุ่นน้องย้ายมาอยู่ที่หมู่บ้านได้ 2-3 เดือนก็ไปชักชวนให้มารำด้วยกันแต่มีปัญหาว่าเธอรำมอญไม่เป็นแต่สามารถหาคณะที่จะมารำได้ ผู้หญิงคนนั้นเลยบอกว่าตนรำเป็น และสามารถสอนรำให้แก่คนอื่นได้ด้วย เมื่อรวบรวมคนที่จะมาหัดรำได้แล้วเธอได้ไปขอใช้สถานที่ของบ้านที่เห็นว่ามีบริเวณกว้างขวางแต่เจ้าของบ้านไม่อนุญาตเพราะเห็นว่าเป็นเรื่องของเด็ก ๆ และไม่อยากจะยุ่งเกี่ยวกับ ในขณะนั้นที่บ้านของผู้ใหญ่ในหมู่บ้านคนหนึ่งมีเล้าหมูเก่า ซึ่งว่าง

อยู่เพราะเจ้าของบ้านเลิกเลี้ยงหมูไปแล้ว หงสาจึงขออนุญาตใช้เล้าหมูเป็นที่ซ้อมรำ เมื่อถึงวันงานนางรำทุกคนแต่งตัวรอเพื่อที่จะเตรียมขึ้นรำบนเวทีแต่ผู้ใหญ่ในหมู่บ้านคัดค้านเพราะเห็นว่าไม่ใช่เรื่องของเด็ก ๆ และแขกที่มาก็คือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จากกรุงเทพมหานครทั้งสิ้น หงสา รู้สึกเสียหน้าเป็นอย่างมากเพราะอุตสาห์แต่งตัวมาแล้วแต่ไม่ได้แสดงการรำบนเวที พอดีคุณมณี วุฒิสวรรณซึ่งอยู่ในที่นั้นด้วยได้ไปหาเทพบันทึกลงเสียงที่จะเปิดดนตรีประกอบการรำมาให้พร้อมทั้งกับคะยันคะยอให้รำเพราะมีคนมารอชมการแสดงกันอยู่มากมาย

หลังจากการแสดงนางรำแต่ละคนได้รับรางวัลจากคุณมณีคนละ 50 บาท หงสา รู้สึกดีใจมาก ตอนนั้นเธอมีอายุได้ 18 ปี ต่อมาเมื่อมีงานทอดกฐินที่ด้านเจดีย์สามองค์ คณะกรรมการจัดงานก็มาเชิญให้ไปแสดงการรำมอญ และที่วัดหลวงพ่ิมเห อีกรวมเป็น 3 วัด หลังจากนั้นได้ไปรำที่พื้นที่พักพิงชั่วคราวชะลือกคะนีอีกครั้งหนึ่ง บิดาของเพื่อนที่สอนรำได้พูดให้กำลังใจว่าผลงานการรำจะต้องพัฒนาไปในทางที่ดีขึ้นและจะเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายต่อไปในอนาคต แต่ในขณะนั้นเธอก็ไม่เชื่อว่าจะเป็นเช่นนั้น จนกระทั่งต่อมาในภายหลังเธอจึงเชื่อว่าบิดาของเพื่อนเป็นผู้มองการณ์ไกล ในปีต่อ ๆ มาเมื่อมีการทอดกฐินคณะรำมอญก็ได้รับเชิญให้ไปแสดงอีก รวมทั้งเมื่อมีคณะผู้ใหญ่มาจากตัวจังหวัดก็มีการแสดงรำมอญให้ชม ยังมีคนเรียกร้องมากเธอก็ยิ่งภูมิใจในผลงาน แต่เธอก็บอกว่ายังไม่ได้ฟื้นฟูวัฒนธรรมมอญด้านอื่นๆสักเท่าใดแต่เน้นที่การรำมากกว่า เมื่อรำบ่อยครั้งเข้าก็เริ่มเข้าไปช่วยทำงานที่วัดสุดแล้วแต่ว่าวัดจะให้ทำอะไร ต่อมาเธอได้ไปเป็นครูที่ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กที่ตั้งอยู่ในวัดวังกวีเวการาม เป็นเวลาประมาณ 13 ปี แต่ปัจจุบันนี้ไม่ได้เป็นครูแล้วแต่ก็ยังช่วยดูแลศูนย์เด็กเล็กอยู่

งานพิเศษในขณะนั้นก็คือเมื่อเลิกงานแล้วก็ไปช่วยงานของแผนกศึกษาธิการที่อำเภอ ทำให้รู้จักข้าราชการที่อำเภอมากขึ้นและได้ช่วยงานของทางอำเภอมากยิ่งขึ้น แรก ๆ ที่พาเด็กในคณะนางรำออกไปแสดงตามที่ต่าง ๆ ถึงแม้ว่ามารดาบิดาของเด็กจะเต็มใจสนับสนุนกิจกรรมของหมู่บ้านแต่ก็ไม่วางใจเธอเท่าใดนัก แต่อาศัยว่าเธอได้ไปพูดรับประกันกับผู้ปกครองรับรองความปลอดภัยในการเดินทาง ประกอบกับเธอไม่เคยมีปัญหาในเรื่องความประพฤติ ในที่สุดชาวบ้านจึงไว้วางใจ การฝึกรำมีทั้งหมด 3 รุ่น ส่วนคณะนางรำเด็ก ๆ ในหมู่บ้านเป็นของผู้จัดคือครูอรพรรณ โพธิ์เมือก ในตอนที่เริ่มฝึกเด็กรำหงสาก็เคยไปช่วยดูแลในเรื่องท่ารำ ต่อมานางรำคณะของเธอก็ต้องสลายตัวไป เพราะแต่ละคนมีหน้าที่ต้องรับผิดชอบครอบครัวหลังจากที่แต่งงานไป ในช่วงเวลา 3 ปีที่ผ่านมาเธอมีงานเข้ามาตลอดเวลาจนไม่มีเวลาว่างเป็นของตนเอง แต่ก็ยังรำอยู่บ้างแต่ก็เป็นส่วนน้อย

ความคาดหวังของคนในชุมชนที่มีต่อผู้หญิงในฐานะลูกสาว เมียและแม่ นั้นหงสา กล่าวไว้ ปัจจุบันนี้ผู้หญิงมีความเท่าเทียมกับผู้ชายมากขึ้น แต่ถ้าเป็นสมัยก่อนผู้ชายต้องเป็นผู้นำครอบครัว (ช้างเท้าหน้า) ในสมัยที่อยู่หมู่บ้านเก่า แต่เมื่อย้ายมาที่หมู่บ้านในที่แห่งใหม่ ผู้หญิงผู้ชายมีความเท่าเทียมกันมากยิ่งขึ้นซึ่งเป็นผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ กล่าวคือผู้หญิงต้องต่อสู้ อย่างเคียงบ่าเคียงไหล่กับผู้ชายในการทำมาหาเลี้ยงชีพ ด้วยการเปลี่ยนจากระบบการทำเกษตรกรรมเพื่อการยังชีพมาเป็นการรับจ้างทั่วไปและการค้าขายเนื่องจากไม่มีที่ทำกินเหมือนดังเช่นแต่ก่อน ซึ่งแต่เดิมมาคู่ภรรยา สามีในหมู่บ้านจะประกอบอาชีพทำไร่ ทำนา และแม่ จะได้รับความเคารพเป็นอย่างสูงจากบรรดาลูก ๆ

อย่างไรก็ดี ในทัศนะของหงสาวัฒนธรรมอันดีงามของชาวมอญในหมู่บ้านแห่งนี้ก็เกือบจะสูญหายไปหมดแล้ว เช่น แต่ก่อนเมื่อหุงข้าวสุกแล้วและมารดาบิดายังไม่ได้รับประทานลูกต้องดักข้าวแบ่งไว้ให้มารดาบิดาโดยเฉพาะ และเมื่อรับประทานอาหารพร้อมกันทั้งครอบครัว ก็ต้องดักอาหารให้มารดาบิดาก่อน ไม่ว่าจะเป็นน้ำพริกหรือแกงต่าง ๆ ก็ตาม แต่เดี๋ยวนี้ไม่ทำกันแล้วเพราะความจำเป็นเรื่องอาชีพและการเรียนที่ทำให้ทุกคนต่างก็รีบรับประทานอาหารจนไม่มีการให้ความสำคัญในเรื่องดังกล่าวอีกต่อไป แต่ถึงกระนั้นความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัวมอญที่นี้ก็ยังนับว่ามีความเหนียวแน่นเช่นเดิม กล่าวคือสมาชิกในครอบครัวไม่ว่าจะอยู่ที่ใดเมื่อถึงเทศกาลสำคัญ เช่น สงกรานต์ก็จะกลับบ้านเพื่อมาเยี่ยมมารดาบิดาและญาติผู้ใหญ่ของตน

ในทัศนะของหงสาผู้หญิงมอญในสมัยปัจจุบันไม่ได้ถูกกดขี่หรือได้รับการเลือกปฏิบัติแต่อย่างใด โอกาสที่ลูกสาวจะได้เรียนหนังสือก็มีมากเท่า ๆ กับลูกชาย การเรียนกลายเป็นสิ่งสำคัญสำหรับเยาวชนในหมู่บ้านแห่งนี้ เมื่อถามถึงจำนวนผู้ที่ไปศึกษาต่อที่จังหวัดกาญจนบุรีหรือกรุงเทพมหานคร หงสาบอกว่ามีจำนวนมากกว่า 20 คน ส่วนในเรื่องการทำงานทำหลังจากสำเร็จการศึกษานั้นเธอเชื่อว่าถ้าเยาวชนเหล่านี้กลับมาทำงานที่อำเภอสังขละบุรีก็อาจจะเป็นอัตราจ้างในหน่วยราชการต่าง ๆ ได้ แต่ถ้ามาสมัครเป็นครู อาจารย์ก็คงจะทำได้เพราะไม่มีสิทธิ์ที่จะสอบบรรจุเนื่องจากไม่ได้ถือสัญชาติไทย ในเรื่องของการถือผีตระกูลนั้นครอบครัวของหงสานับถือผีกระบोकไม่ไผ่ซึ่งต้องไปทำพิธีไหว้ผีรวมกันที่บ้านของน้าชายซึ่งเป็นผู้รับผีตระกูลมาจากลุงของเธอ

ในเรื่องของการทำงานรับใช้ชุมชนของเธอนั้น ในตอนแรก ๆ แม่ของเธอไม่เข้าใจก็จะคอยถามว่าทำไมต้องทำงานเหล่านั้นด้วย หงสาตอบว่าตอนเด็ก ๆ ไม่อยากทำอะไรก็ถูกบังคับให้ทำ พอโตขึ้นเธออยากจะทำอะไรบ้างแม่ไม่ควรจะห้าม ต่อมาเมื่อเธอทำงานให้กับทางอำเภอและเปิดสอนภาษาไทยให้แก่ผู้ใหญ่ด้วย ทำให้กลับบ้านมีดกำแม่จึงดีเธออีก แต่อีก 5 นาทีต่อมา

ขณะที่น้ำตายังไม่ทันจะแห้งดีเธอก็ไปสอนหนังสือต่ออีก จนแม่อ่อนใจและเลิกตอแยกับเธอไปในที่สุด

ในเรื่องอัตลักษณ์แบบ ทอม เกย์ ดู้ด หรือ ดี นั้นที่หมู่บ้านนี้หงสากล่าวว่าแทบจะไม่มีเลยเนื่องจากพ่อแม่คอยดูแล แต่ปัญหาในปัจจุบันคือคนมอญจะเลี้ยงลูกแบบคนไทยคือให้เงินเลี้ยงลูกเนื่องจากไม่มีเวลาที่จะมาดูแลลูก ต่างกับสมัยที่เธอเป็นเด็กตอนเย็นเมื่อกลับจากโรงเรียนต้องนำการบ้านออกมานั่งทำต่อหน้าพ่อแม่ ถึงแม้ว่าพ่อแม่จะไม่มีการศึกษา ก็คอยกดดันในเรื่องการเรียนของลูก ๆ หรือยายก็จะคอยพร่ำสอนให้เห็นประโยชน์ของการศึกษา เมื่อถึงเวลา ก่อนเข้านอนก็ได้ฟังนิทานที่เป็นการอบรมสั่งสอนไปในตัว เป็นต้น เดี่ยวนี้ไม่มีการเล่านิทานกันแล้ว

เมื่อให้นิยามเกี่ยวกับตนเองว่าเป็นคนไทยหรือคนมอญ หงสากบอกว่ามีความกำกวมกันในระดับ 50-50 ระหว่างความเป็นมอญและความเป็นไทย เช่น เมื่อผู้วิจัยพูดหรือถามด้วยภาษาไทยเธอก็สามารถตอบได้โดยอัตโนมัติด้วยภาษาไทยโดยไม่ต้องคิดเป็นภาษามอญก่อน หรือเวลาฝันเธอก็บอกว่าฝันเป็นภาษาไทย แต่ถ้ามีคนมาถามเธอด้วยภาษามอญ บางครั้งเธอต้องใช้การครุ่นคิด เพราะการใช้งานภาษามอญน้อยกว่าการใช้งานภาษาไทย เนื่องจากภาษามอญที่ใช้อยู่ในชีวิตประจำวันเป็นคำพื้น ๆ ที่ไม่มีความหมายลึกซึ้งแต่อย่างใด คำศัพท์ที่ลึก ๆ หรือซับซ้อนนึกไม่ค่อยออกหรือไม่ทราบ เธอจึงเชื่อว่าในอนาคตเมื่อคนรุ่น ปู่ย่าตายาย ของชุมชนแห่งนี้ ลึ้นบุญไปศัพท์เก่า ๆ ก็คงจะสูญหายไปด้วย

มะแห่ง: ตัวเป็นมอญใจเป็นไทย

มะแห่งมีทั้งชื่อมอญและชื่อไทย และมีนามสกุลเช่นเดียวกับคนไทยโดยทั่วไป ที่แรกก็ใช้นามสกุลของพ่อแต่เจ้าหน้าที่ฝ่ายทะเบียนที่อำเภอบอกว่าใช้นามสกุลพ่อไม่ได้ แต่งงานแล้วต้องใช้นามสกุลของสามี จึงเปลี่ยนมาใช้นามสกุลของสามีคนแรกและใช้มาจนกระทั่งทุกวันนี้ มะแห่งจบการศึกษาแค่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 จากโรงเรียนที่หินแหลม แม่ยากจนต้องย้ายไปโน่นมานี่ ปัจจุบันเธอประกอบอาชีพค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ อยู่ที่บ้าน

เธอมีลูกทั้งหมด 3 คน ลูกคนโตเสียชีวิตเพราะอุบัติเหตุปีนต้นไม้ ถ้ายังมีชีวิตอยู่ก็อายุได้ 26 ปี ลูกอีกสองคนที่เหลือตอนนี้ก็ทำงาน ลูกคนที่สองอายุ 25 ย่าง 26 ปี ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไปเป็นแม่ครัวอยู่ที่จังหวัดปราจีนบุรี ลูกสาวคนเล็กอยู่ที่จังหวัดเชียงรายไปเปิดร้านคาราโอเกะที่นั่นกับเพื่อน ครอบครัวเดิมของมะแห่งอพยพมาอยู่ที่ประเทศไทยตั้งแต่เธออายุได้ 2 ขวบ ปัจจุบันนี้เธออายุได้ 52 ปี เหตุที่อพยพมาเพราะพ่อแม่ยากจนไม่รู้ว่าจะทำมาหา

เลี้ยงชีพได้อย่างไร พ่อดีมีพระสงฆ์จากเมืองไทย 2 องค์ไปที่หมู่บ้านก็เลยอพยพตามพระเข้ามา มาอยู่ที่หินแหลม หมู่บ้านเดิมอยู่ที่เจ้าอะเล มาก่อนหลวงพ่อดุดมะ โดยเข้ามาทางบ้านนัด-อีต้อง ด้วยการเดินเท้าและนอนในป่าถึง 3 คืน

มะแห่งและน้อง ๆ รวมทั้งลูกสาวทั้งสองคนถือบัตร์ศีลหมู่ทั้งหมด ตั้งแต่เกิดมา มะแห่งยังไม่เคยกลับไปเที่ยวเมืองมอญ และเธอก็ไม่อยากจะไปเพราะญาติพี่น้องที่โน่นไม่รู้จัก หน้าคำตากันแล้ว ตอนเข้ามาถิ่นอนที่บ้านไร่และเข้ามาอยู่ที่หินแหลม แล้วพ่อกับแม่อีกไปทำไร่อยู่ ที่นั่น ปลุกยาสูบในหน้าแล้ง พี่สาวของพ่อมีส่วนกล้วยก็ไปช่วยพี่สาวปลุกพริกในสวนกล้วย ตอนนั้นเธอมีอายุได้ราว 4-5 ขวบ พ่อรับจ้างถางไร่ได้ค่าจ้างตกวันละ 15 บาท ทำไร่แลกค่าแรง เดือนหนึ่งได้ผ้าห่มผืนหนึ่งห่มกันทั้งครอบครัว 3 คน พ่อ แม่ ลูก พ่อทำงานดินายจ้างเลยเพิ่มให้เป็นวันละ 30 บาท หลังจากนั้นพ่อของเธอได้เดินเท้ามารับจ้างหยอดข้าวถึงอำเภอทองผาภูมิ

มะแห่งมีพี่น้องทั้งหมดรวม 7 คน น้องทั้ง 6 คนเกิดที่ประเทศไทย น้องคนที่ 3 เป็นผู้หญิงปัจจุบันนี้อยู่ที่จังหวังแต่งงานกับคนไทยที่มาจากภาคเหนือ มีเธอเพียงคนเดียวที่ได้เรียน หนังสือที่หินแหลม น้อง ๆ มาเรียนที่สังขละบุรีที่หมู่บ้านเก่า น้องชายคนหนึ่งที่เป็นครูสอนภาษามอญเกิดที่หินแหลมและน้องชายอีกคนหนึ่งเกิดที่ห้วยน้ำขาว จังหวัดราชบุรี เนื่องจากพ่อไปทำงานเหมืองแร่อยู่ที่นั่น ส่วนน้องชายอีกสองคนเกิดที่สังขละบุรีและเป็นสองคนสุดท้ายของครอบครัว

ต่อมาครอบครัวย้ายไปอยู่ที่หินแหลม อยู่ได้ 3 ปีแล้วพ่อก็ได้ข่าวว่าน้องชายของพ่อเป็นผู้จัดการเหมืองแร่อยู่ที่ราชบุรีจึงย้ายไปอยู่ที่ห้วยน้ำขาวเพื่อไปทำงานกับน้องชาย หลังจากนั้นครอบครัวของเธอได้ย้ายมาอยู่ที่วังกะและอยู่มาเป็นเวลาประมาณ 30 ปีแล้ว สมัยนั้นมีที่ทำไร่ปลูก ๆ ช่วยทำไร่ข้าวกันทุกคน ปีหนึ่ง ๆ ได้ข้าวนับพันปีบ หน้าแล้งก็ไปเผาถ่านขายได้ราคาปีบละ 2 บาท มีเกวียน มีวัว มีที่ดินแต่ ไม่ได้เงินชดเชยค่าน้ำท่วมเพราะถูกเพื่อนบ้านโกงเงินไป ตอนนั้นมะแห่งแต่งงานแล้วมีลูก 2 คน สามีของเธอมีอาชีพทำไร่ ต่อมาสามีไปทำงานที่อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรีและมีภรรยาน้อย เมื่อสามีกลับมามะแห่งก็ขอแยกทางกับสามีและเลี้ยงลูกตามลำพัง หลายปีต่อมาเธอมีสามีใหม่เป็นตำรวจตระเวนชายแดน อยู่กินกันเป็นเวลา 3 ปี ก็เลิกร้างกันไปเพราะสามีเป็นคนเจ้าชู้มีภรรยาหลายคน

มะแห่งสามารถพูดภาษาไทยได้อย่างชัดเจนเพราะว่าที่โรงเรียนบ้านหินแหลมมีหลายกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งกะเหรี่ยง มอญ และพม่า ที่โรงเรียนถ้าใครพูดภาษาถิ่นจะถูกปรับคนละ 5 บาท เลยต้องพูดภาษาไทยกัน จากการสังเกตของเธอในสมัยที่เป็นนักเรียน เพื่อนชาวกะเหรี่ยง

จะพูดกะเหรี่ยงไม่ได้แต่พูดภาษาไทยชัด เด็กกะเหรี่ยงที่สังขละบุรีพูดภาษาไทยออกสำเนียงกะเหรี่ยง แต่ที่โน่นไม่เป็นเช่นนั้น

ครอบครัวของเธอยังยึดถือธรรมเนียมมอญโดยเคร่งครัด ยังให้ผีบรรพชน เมื่อลูกแต่งงานก็ทำพิธีแบบมอญมีการไหว้พ่อไหว้แม่ มีการเชิญญาติผู้ใหญ่มาเป็นพิธีแบบเรียบง่ายสิ้นเปลืองไม่มาก เลี้ยงน้ำร่อนน้ำชา ในขณะที่บางครอบครัวประกวดประชันกันในเรื่องการจัดเลี้ยงอย่างใหญ่โต แต่เธอเลี้ยงขนมจีนในงานแต่งงานของลูกสาว ลูกสาวคนแรกแต่งงานที่ฝั่งอำเภอกับตำรวจตระเวนชายแดนแต่ลูกสาวได้เสียชีวิตไปด้วยอุบัติเหตุ ในขณะที่มะแห่งทำงานเป็นแม่บ้านที่บ้านของอดีตอาจารย์ของเธอโดยให้ลูกไปอยู่กับน้ำที่ฝั่งไทย ลูกสาวคนสุดท้ายต้องเรียนจบแล้วไปเรียนต่อที่อำเภอทองผาภูมิ ลูกสาวคนโตเรียนจบ การศึกษานอกโรงเรียน เมื่อลูกสาวเสียชีวิตเงินที่เธอหาได้ด้วยน้ำพักน้ำแรงและเก็บสะสมไว้ประมาณแสนกว่าบาทเพื่อเอาไว้ปลูกบ้านก็หมดไป หลานสาวที่อยู่ด้วยเป็นลูกของลูกสาวคนที่สอง ซึ่งในครอบครัวของเธอเชื่อว่าลูกสาวคนโตที่ตายไปกลับมา เกิดใหม่เพราะจำของใช้เก่าของตนเองเมื่อชาติที่แล้วได้หมด แต่เธอได้กำชับไว้ว่าอย่าไปเล่าให้เพื่อนฟังเพราะไม่ดี เวลาไปให้หมอดูทำนายโชคชะตากล่าวว่าหมอดูจะเรียกชื่อเดิมของเด็กเมื่อชาติที่แล้ว

ลูกสาวคนที่สองส่งเงินให้แม่ทุกเดือน แต่ตอนนี้ลาออกจากงานเพราะถูกเจ้าของร้านกลั่นแกล้ง เจ้าของร้านมีกันสามคนพี่น้อง มะแห่งใช้วิธีไปดูหมอล้วนแล้วเดือนลูกสาวให้ระวังตัวและบอกให้ลูกลาออกจากงาน และต่อมาลูกได้โทรศัพท์มาบอกว่าที่เธอเดือนถูกทุกอย่างเพราะถูกกลั่นแกล้งจริง ๆ เนื่องจากลูกสาวคนนี้มีผิวก่อนข้างคล้ำแกขาวตะวันตกขอบเรียกไปนั่งสนทนาด้วยที่โต๊ะแล้วให้เงินทิปบ่อย ๆ แต่คนอื่นไม่ยอมไปนั่งโต๊ะด้วย ลูกสาวของเธอมีความคิดว่าการทำงานคาราโอเกะไม่ได้ทำให้เสียคน ทุกอย่างอยู่ที่การวางตัวของตัวเองและลูกสาวก็บอกว่าไม่ได้ปล่อยตัวเพราะไม่ยอมติดโรคเอดส์ อีกทั้งยังมีลูกและแม่ที่ต้องเป็นห่วง ส่วนลูกสาวคนสุดท้ายต้องมีคนรักเป็นชาวปักษ์ใต้และอยู่ด้วยกันโดยไม่แต่งงาน ลูกคนนี้ไม่ได้ให้เงินแม่มา 2-3 เดือนแล้วเพราะที่เชียงรายน้ำท่วมเปิดร้านไม่ได้

การอบรมสั่งสอนลูกนั้นมะแห่งอบรมให้เป็นทั้งคนไทยและคนมอญ แต่ก็ย้ำว่าในขณะที่เดียวกันลูกก็เป็นคนมอญอย่าลืมธรรมเนียมมอญ เพราะมีพระสงฆ์รูปหนึ่งเคยพูดว่าถ้าไปวัดเอากับข้าวใส่ปิ่นโตเขาเรียกว่ากับข้าวชายฉาน ถ้าไปส่งอาหารไม่ว่าจะให้วัดหรือพ่อแม่มันก็ต้องทูนไว้บนศีรษะ เด็ก ๆ ต้องหัดทูนของบนศีรษะ เธอคอยเตือนลูก ๆ ตลอดเวลาในการครองตนแต่ในขณะที่เดียวกันก็ยอมรับความจริงที่ว่าลูกเลี้ยงได้แต่ตัวแต่ใจเลี้ยงไม่ได้ ตอนลูกยังเป็นเด็กเล็กเล็กอบรมได้แต่เมื่อลูกโตขึ้นต้องอยู่กันแบบเพื่อนมีปัญหาอะไรก็ต้องปรึกษากันหรือกัน ตอนลูกเป็น

วัยรุ่นจะอยู่ในโอวาทของแม่ไม่เที่ยวเตร่คบกับเพื่อนคนไหนก็จะเล่าให้แม่ฟังแล้วให้แม่ช่วยพิจารณาว่าควรจะคบหรือไม่ มะแห่งบอกลูกว่าถ้าคนไหนรักเราและครอบครัวเราก็ควรจะคบเงินทองไม่สำคัญแต่จิตใจเป็นเรื่องสำคัญกว่า

การพูดกับลูก ๆ จะใช้ทั้งภาษาไทยและภาษามอญ ตัวของเธอเองก็ถนัดที่จะพูดภาษาไทยมากกว่าภาษามอญ เช่นเวลาพบเพื่อนคนมอญด้วยกันที่ตลาดก็จะตะโกนทักกันด้วยภาษาไทยจนคนอื่นที่ได้ยินทักท้วงก็บอกว่าช่วยไม่ได้เพราะถนัดที่จะพูดภาษาไทยมากกว่าภาษามอญ ส่วนน้องแก้วซึ่งเป็นหลานสาวก็พูดกับคุณยายด้วยภาษาไทยและภาษามอญ แต่แก้วเป็นคนไทยเพราะพ่อเป็นคนไทยและเป็นชาวสระบุรี ลูกสาวยังไม่ได้สัญชาติไทยทั้งสองคน ส่วนการขออนุญาตออกจากเขตอำเภอลูกสาวของเธอต้องเสียเงินครั้งละ 1,200 บาท ตอนนี้เสียเงินไปแล้วรวม 3 ครั้ง ต้องนำสร้อยคอไปจำนำ หลักฐานที่ใช้คือรูปถ่ายขนาดนิ้วครึ่ง ใบทะเบียนบ้าน หรือใบพิมพ์ประวัติที่ถ่ายเอกสารมาจากที่ว่าการอำเภอโดยให้คนอื่นไปทำให้ ขั้นตอนในการขออนุญาตเริ่มจากการนำหลักฐานไปให้ผู้ใหญ่บ้านเซ็นชื่อแล้วจ่ายเงินให้ผู้ใหญ่บ้าน 100 บาท เป็นการให้เองด้วยความเต็มใจเจ้าตัวไม่ต้องเซ็นชื่อเพราะใช้วิธีบีบปลายมือของผู้ขอ ลูกสาว 2 คนมาทำเรื่องขออนุญาตก็เสียเงินไปประมาณสองพันกว่าบาท ในทางหลักการแล้วจะเป็นการอนุญาตให้ไปแค่ตัวจังหวัดแต่ลูกสาวเคยอยู่ที่กรุงเทพ ฯ มาเป็นเวลาสิบกว่าปีแล้วจึงรู้จักกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่หลายคนเพราะเคยทำงานบ้านให้แก่นายทหารชั้นผู้ใหญ่มาก่อนจึงรู้ทางหนີที่ไล่เป็นอย่างดี ลูกสาวคนที่ 2 เคยทำงานบ้านให้แก่ครอบครัวนายทหารตั้งแต่มีอายุได้ 14 ปีโดยนายจ้างมารับไป

กล่าวได้ว่ามะแห่งผู้มี "ตัวเป็นมอญแต่ใจเป็นไทย" มีทั้งอัตลักษณ์แห่งความเป็นมอญและความเป็นไทยซ้อนทับกันอยู่ ทั้งนี้เพราะอิทธิพลของการมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มไทยด้วยการศึกษา การทำงานอยู่นอกชุมชน การแต่งงานและการเคยมีลูกเขยเป็นคนไทย แต่ในขณะเดียวกันเมื่ออยู่ที่ชุมชนก็ต้องปฏิบัติตามความคาดหวังของสังคมมอญชายแดน ซึ่งจะเห็นได้ว่ามะแห่งนอกจากจะมีความยึดมั่นในพุทธศาสนาและวัฒนธรรมมอญแล้วยังมีความเชื่อในเรื่องการกลับมาเกิดและเรื่องลี้ลับเกี่ยวกับผีสิงเทวดาตามความเชื่อซึ่งเป็นอัตลักษณ์ของชาวมอญ แต่ในขณะเดียวกันก็ได้ใช้ความยืดหยุ่นในการเลี้ยงดูลูกสาวดังจะเห็นได้จากการยอมรับให้ลูกสาวอยู่กินกับคู่รักนอกกรอบการแต่งงานตามความนิยมของหนุ่มสาวสมัยใหม่ แต่การกระทำดังกล่าวไม่ได้เกิดในชุมชนมอญพลัดถิ่นซึ่งมีฉะนั้นแล้วลูกสาวของเธอคงจะได้รับผลกระทบจากพฤติกรรมทางเพศของตนด้วยเสี่ยงนินทาจากชาวบ้านเป็นแน่

ชะเจียง : สาวน้อยทวิอัตลักษณ์

ชะเจียงมีพี่น้องทั้งหมด 4 คน เธอเป็นลูกสาวคนโต อายุของเธอและน้อง ๆ เริ่มตั้งแต่ 18 ปี 15 ปี 9 ปี และ 8 ปี ตามลำดับ เริ่มเรียนหนังสือที่โรงเรียนวัดวังกวีเวการามตั้งแต่ยังพูดภาษาไทยไม่ได้ ตอนที่โตขึ้นอยากเรียนภาษาไทย อยากให้แม่พาไปโรงเรียน แม่จึงพาไปสมัครเข้าเรียนที่โรงเรียนวัดวังกวีเวการาม ได้ซึมซับภาษาไทยมาเรื่อย ๆ เพราะครูสอนภาษาไทยเหมือนกับสอนเด็กไทยโดยทั่ว ๆ ไป ครูก็ไม่ได้บังคับว่าไม่ให้พูดภาษามอญในโรงเรียน จึงเริ่มฟังเข้าใจและพูดได้ การศึกษาที่โรงเรียนวัดวังกวีเวการามซึ่งเธอเริ่มเรียนตั้งแต่ระดับอนุบาลไปจนกระทั่งถึงชั้นม. 3 หลังจากนั้นจึงได้โควตาไปศึกษาต่อที่วิทยาลัยอาชีวศึกษากาญจนบุรี ขณะนี้ศึกษาอยู่ในระดับประโยควิชาชีพชั้นต้น (ปวช.) ชั้นปีที่ 3

ก่อนไปเรียนต่อในสถานศึกษาแห่งใหม่ในตัวจังหวัดเธอเกิดความปริวิตกว่าจะปรับตัวเข้ากับเพื่อนใหม่ไม่ได้ สาเหตุที่สำคัญคือเธอไม่มีนามสกุลซึ่งจะเป็นจุดที่ทำให้ใคร ๆ ถามว่าเหตุใดจึงไม่มีนามสกุล แต่เมื่อไปเรียนจริงก็ไม่พบกัปัญหาดังที่คิดเพียงแต่เพื่อนถามว่าทำไมจึงไม่มีนามสกุลเท่านั้นเอง ประกอบกับการที่เธอพูดภาษาไทยได้อย่างชัดเจนมากจนกระทั่งเพื่อน ๆ ที่เรียนด้วยกันบอกกับเธอว่าพูดจาชัดเจนถ้าไม่บอกว่าเป็นคนมอญก็จะมีใครสงสัยอย่างเด็ดขาด เพื่อนสนิทที่วิทยาลัยเป็นคนไทย เมื่อมีโอกาสพบปะกับเพื่อนเก่าที่ชุมชนมอญก็จะคุยกันด้วยภาษามอญที่มีภาษาไทยแทรกอยู่ด้วย แต่ถ้าไปซื้อของที่ตลาดก็สื่อสารกับแม่ค้าด้วยภาษามอญ

ส่วนในด้านการเรียนนั้น เธอต้องเรียนต่ออีกหนึ่งภาคเรียนจึงจะจบการศึกษาในระดับ ปวช. และคิดว่าจะศึกษาต่อหลังจากที่เรียนจบแต่จะเปลี่ยนสาขาไปเรียนภาษาอังกฤษ ได้สมัครขอสมัครเข้าทั้งตัวเธอและน้อง ๆ (แม่ของชะเจียงได้มาร่วมสนทนากับ) ยายอายุได้ 63 ปี แต่มีอาการหูตึง คุณยายของชะเจียงอพยพมาจากเมืองเมะละแหม่งตั้งแต่อายุได้ 16 ปี สมัยที่อยู่หมู่บ้านเก่ามีอาชีพทำไร่ ทำนา เมื่อย้ายหมู่บ้านคนมอญก็ต้องมาทำงานรับจ้างรายวัน ตอนเล็ก ๆ แม่ของชะเจียงอยู่ที่หมู่บ้านเก่าจนอายุได้ประมาณ 8-9 ปีก็ย้ายไปอยู่ที่ตำบลเจดีย์สามองค์เพื่อเรียนหนังสือมอญ และได้เรียนภาษาไทยที่โรงเรียนวังกะเพียงจบชั้น ประถมศึกษาปี 1 แล้วย้ายไปอยู่ที่ตำบลเจดีย์สามองค์จึงอ่านและเขียนภาษามอญได้ ส่วนภาษาไทยนั้นเธอบอกว่าอ่านได้บ้างเล็กน้อย

ธรรมเนียมมอญที่ครอบครัวยังยึดถืออยู่อย่างเหนียวแน่นคือการนับถือผีซึ่งเป็นสามเณรองค์หนึ่งที่สืบทอดมาจากรุ่นปู่ตายาย ต้องทำพิธีไหว้ผีเณรก่อนเข้าพรรษา การไหว้จะไหว้ด้วยขนมกล้วย อาหารเจ คุณยายของชะเจียงมีพี่น้อง 4 คน เป็นชายหนึ่งคนแต่ตอนที่พ่อ

ตายน้องชายยังเล็กมากเลยไม่มีการส่งมอบผีให้น้องชาย แต่ตอนหลังเมื่อโตขึ้นได้ไปตามหาลุงในพม่าเนื่องจากหิ้งผีตระกูลอยู่ที่นั่น ดังนั้นเมื่อมีการไหว้ผีญาติพี่น้องในตระกูลผีเดียวกันก็จะส่งเงินไปช่วย แต่มารดาของเธอเปลี่ยนไปนับถือผีตามสามี การแต่งงานในสมัยก่อนผู้ชายต้องไปอยู่บ้านผู้หญิงและเนื่องจากฝ่ายชายมีผีของตนเองจึงจะเข้าห้องที่มีหิ้งผีของทางบิดาฝ่ายหญิงไม่ได้โดยเด็ดขาด ตอนที่ลูก ๆ เล็กอยู่มีพิธีจอบูให้ลูกทุกคน ในเรื่องของการไปวัดนั้นจะไปกันทุกวันพระ แต่ในปัจจุบันนี้ยายของชะเจียงไปวัดไม่ไหวเลยต้องนิมนต์ให้พระมาที่บ้านมาสวดให้คุณยายรับศีลรับพร เนื่องจากคุณยายป่วยเป็นอัมพฤกษ์เพราะความดันขึ้นสูงมากเกินขนาด แต่ขณะนี้คุณยายอาการดีขึ้นมากแล้ว

เมื่อถามว่าเมื่อลูกสาวโตเป็นผู้ใหญ่ แล้วมีคู่รักเป็นคนไทยแม่จะขัดข้องหรือไม่ แม่ของชะเจียงตอบว่าแล้วแต่ลูก ถ้าลูกชอบก็ไม่ขัดขวาง ในเรื่องของการเลี้ยงดูลูกสาวนั้นเธอได้อบรมให้ลูกเป็นคนที่มีปรับตัวให้เข้ากับผู้อื่นให้ได้ด้วยการเป็นผู้ที่รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา เป็นคนไม่เกกมะเหรกเกรง ให้ตั้งใจเรียน

ในเรื่องความสัมพันธ์ที่มีต่อเพื่อนเก่าในชุมชนที่เป็นเด็กมอญด้วยกันชะเจียงบอกว่ารู้สึกสนิทสนมกับเพื่อนคนมอญด้วยกันมากกว่าเพราะรู้จักกันมาตั้งแต่เด็กรู้จักนิสัยใจคอกันดีแต่เพื่อนคนไทยเพิ่งจะรู้จักได้ไม่นานจึงไม่กล้าเปิดใจกับเพื่อนใหม่เหล่านั้น วิทยาลัยมอญในชุมชนมอญเมื่อเทียบกับวิทยาลัยในเมืองแล้วจะรักนวลสงวนตัวมากกว่า แม้กระทั่งกางเกงขาสั้นก็จะมีใครกล้านุ่งกันในชุมชน แม่จะชอบให้นุ่งกางเกงขายาวหรือผ้าถุงมากกว่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อไปวัดจะนุ่งผ้าถุงมากกว่ากางเกง เป็นต้น การเดินพร้อมกับการทูลสิ่งของบนศีรษะชะเจียงก็สามารถทำได้เยี่ยมผู้หญิงมอญทั้งหลายในชุมชนมอญพลัดถิ่นแห่งนี้

เธอยังกล่าวต่อไปอีกว่า ตอนที่อยู่หอพักในเมืองจะนุ่งกางเกงขาสั้นสบาย ๆ แต่อย่างไรก็ตาม เมื่ออยู่ที่วังกะต้องแต่งกายอย่างรัดกุม ถ้าแต่งตัวประหลาด ๆ ก็จะมีสายตาหลายคู่คอยจ้องมองดูอยู่ พฤติกรรมเบี่ยงเบนทางเพศของคนในชุมชนแห่งนี้ไม่ค่อยมี และเมื่อถามว่าการเป็น ทอม ดู้ด ดี หรือเกย์ของวิทยาลัยในเมืองนั้นไม่ใช่เรื่องของแฟชั่นแต่เป็นเรื่องตัวตนหรือความชอบของเขาที่จะแสดงออกเช่นนั้น เพื่อนที่เรียนอยู่ด้วยกันมีนักศึกษาชายอยู่เพียงคนเดียวก็เป็นดู้ด ซึ่งโปรแกรมที่เรียนอยู่คือโปรแกรมคหกรรมสอนวิชาอาหารและร้อยมาลัย เพื่อนคนหนึ่งซึ่งมีเพศสรีระเป็นชายซึ่งถึงแม้ว่าจะแต่งกายแบบผู้ชายแต่ก็พูดจาอ่อนหวานคล้ายผู้หญิง จนรู้สึกว่าเป็นคนดังกล่าวก็น่าจะเป็นเหมือนเพื่อนผู้หญิงคนหนึ่ง และเธอยังพูดอีกว่ารู้สึกเหมือนเป็นผู้หญิงทั้งห้องเลย ส่วนเพื่อนที่เป็นทอมนั้นเธอก็รู้สึกว่าเขาก็เป็นผู้หญิงคนหนึ่ง เรื่องการท้องก่อนแต่งของดาราสาวคนหนึ่งเธอบอกว่าเธอรู้สึกผิดหวังจากภาพลักษณ์ที่สร้างขึ้นว่าเป็นเจ้าหญิงแห่งวงการ

มายา แต่ในขณะที่เดียวกันเธอก็คิดว่าเจ้าตัวคงมีความจำเป็นบางประการ ซึ่งก็น่าเห็นใจและในขณะที่เดียวกันก็ถือเป็นเรื่องส่วนตัวของดาราสาวผู้นี้

เมื่อถามว่าคนมอญที่รู้สึกอย่างไรถ้าผู้หญิงมอญวัยรุ่นในหมู่บ้านตั้งครรภ์ก่อนแต่งงาน หรือการอยู่ด้วยกันก่อนแต่งงาน มารดาของชะเจียงบอกว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องมากในบรรดาคนมอญ ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนก็จะถูกติฉินนินทาอย่างหนัก เรื่องการติดยาของวัยรุ่นในชุมชนชะเจียงก็ตอบแบบแบ่งรับแบ่งสู้ว่ามีอยู่บ้างแต่คนในหมู่บ้านรวมทั้งโรงเรียนได้ทำการรณรงค์ต่อต้านยาเสพติดอย่างหนัก แต่ถึงกระนั้นก็คิดว่ายังมีการดูแลอย่างไม่ทั่วถึงเท่าไรนัก

การนิยามเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของตนเองนั้นชะเจียงกล่าวว่าถ้าอยู่ที่วังกะเธอก็เป็นคนมอญเพราะพูดภาษามอญ มีเชื้อสายมอญซึ่งเธอใช้คำว่า “เป็นเด็กมอญ” พ่อแม่ก็เป็นคนมอญ (พ่อเป็นหมอทหารของพรรคคอมมิวนิสต์) แต่เมื่ออยู่เมืองเธอต้องเปลี่ยนอัตลักษณ์ของเธอให้เป็นคนไทย เช่นอยู่ที่วิทยาลัยไม่มีคนมอญให้พูดภาษามอญด้วยเธอต้องพูดภาษาไทยตลอดเวลา พ่อกับแม่ไปเยี่ยมที่หอพักในเมืองก็จะพูดคุยกันทั้งภาษาไทยและภาษามอญ แต่เมื่อกลับมาที่ชุมชนเธอก็พูดภาษาไทยบ้างกับน้อง ๆ เวลาไปไหนเมื่อถูกตรวจบัตรก็ไม่รู้สึกรำคาญซึ่งเธอกล่าวว่าบัตรประจำตัวนักเรียนนักศึกษาเป็นใบเบิกทางที่ดี เวลาพกพาจะไม่มีปัญหาแต่เธอรู้สึกว่าเธอทำกระเป๋าสตางค์หาย บัตรประจำตัวนักศึกษาจึงหายไปด้วย แต่อาศัยว่าเธอใช้วิธีแต่งเครื่องแบบเมื่อเดินทางกลับจากบ้านไปวิทยาลัยในเมือง แต่รู้สึกน้อยใจเหมือนกันว่าเวลาไปไหนมาไหนทำไมต้องถูกตรวจบัตรอยู่ตลอดเวลา

มะวู้ดและมะนีลา : แม่ค้าแห่งตลาดวัดวังค์

มะวู้ด

มะวู้ดแม่ค้าขนมครกวัย 46 ปี นับถือผีมะพร้าวตามสามี เดิมทีนับถือผีมะพร้าวอยู่แล้ว สามีเป็นลูกกำพร้าไม่ทราบว่ำนับถือผีอะไร แต่ผู้เฒ่าผู้แก่ได้ทำพิธีให้อยู่ในตระกูลที่นับถือผีมะพร้าว บิดาของเธอเป็นคนพม่าแต่มารดาเป็นคนมอญ บิดา เคยเป็นทหารพม่า มะวู้ดเรียนจบชั้นป. 3 ในโรงเรียนชั่วคราวที่หมู่บ้านเก่า ตอนที่หลวงพ่อบุตรสร้างอาคารเรียนชั่วคราวก็ลาออกจากโรงเรียนเพราะครอบครัวยากจนต้องออกมาช่วยแม่ทำงาน

มะวู้ดมีลูก 8 คน เป็นชาย 5 คนและเป็นหญิง 3 คน ลูกมีครอบครัวแล้ว 5 คน ขณะนี้มะวู้ดอาศัยอยู่ที่บ้านของลูกสาวคนที่ 2 ซึ่งปลูกสร้างยังไม่แล้วเสร็จ ลูกสาวคนนี้แต่งงานกับคนไทยแล้วค้าขายอยู่ที่อำเภอทองผาภูมิ บ้านเดิมยกให้ลูกชายคนโตเพราะเคยช่วยเหลือแม่มาตลอด ลูก ๆ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขาย ได้พึ่งพาลูกสาวมากกว่าลูกชาย ลูกชายคน

สุดท้องอายุได้ 5 ขวบ ขณะนี้ได้จิตยาคุมกำเนิดไม่ยอมทำหมันแบบถาวร เพราะทราบมาว่า ถ้าทำหมันแล้วจะทำงานหนักไม่ไหว ครอบครัวของเธอไม่มีที่ดินเป็นของตนเองอาศัยอยู่ในที่ดินของวัด เดิมสามีทำงานปลูกต้นไม้ให้หลวงพ่อดูตมะที่วัดในจังหวัดฉะเชิงเทรา ตอนนั้นหลวงพ่อดูอาหารและเข้ารับการรักษายาบาล ณ ศิริราชพยาบาล กรุงเทพมหานคร สามีของเธอเลยไม่มีงานทำ

มะวัดเริ่มเข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทยตั้งแต่อายุได้ 1 ขวบ เกิดในพม่าแล้วอพยพมาจากหมู่บ้านโมกกะเนียงเนื่องจากมารดาเป็นน้องสาวของหลวงพ่อดูตมะจึงขอพยพิตตามเข้ามาอยู่ในเมืองไทยเพราะที่เมืองมอญมีความผิดเคืองทางด้านอาชีพ เมื่ออยู่ที่พม่าครอบครัวของเธอมืออาชีพต้มสุราขายแล้วถูกตำรวจจับ บิดาทำไร่ข้าวแต่ในเวลานั้นราคาข้าวตกต่ำ ประกอบกับบิดาป่วยเป็นโรคปวดท้องทำงานไม่ได้ จึงอพยพมาทั้งครอบครัวขณะนั้นพี่ชายมีอายุได้ 10 ขวบ มาถึงในขณะนั้นก็มาปลูกกระตือบอยู่ใกล้วัดโดยมีหลวงพ่อดูตมะคอยให้ความช่วยเหลือ บิดาได้แพทย์จากโรงพยาบาลคริสเตียนมาช่วยรักษาด้วยวิธีโกชนบำบัด กล่าวคือแพทย์ผู้ให้การรักษาให้รับประทานน้ำต้มกระตือบเป็นเวลาประมาณหนึ่งสัปดาห์จนอาการทุเลาลง ในขณะที่บิดาป่วยผู้ที่สร้างบ้านคือพี่ชายโดยบิดาคอยบอกขั้นตอนให้ สมัยนั้นมีสัตว์ป่าจำนวนมากมายจนเกิดความหวาดกลัว ต่อจากนั้นมารดาบิดาของเธอจึงลงมือทำไร่ข้าว

ทุกคนในครอบครัวของมะวัดถือบัตรสีชมพู มารดาของเธอเคยกลับไปพม่าไปซื้อที่นาเอาไว้แล้วกลับไปทำนา ลูก ๆ ไม่ยอมกลับไปอยู่ด้วย เฉพาะอย่างยิ่งตัวของเธอเองเพราะทนคิดถึงคิดถึงลูก ๆ ไม่ไหว ก็เลยพากันกลับมาอยู่ที่สังขละบุรี โดยที่บิดาได้กลับมาเสียชีวิตที่นี้ มารดาวัย 80 ปี ยังมีชีวิตอยู่ ขณะนี้อาศัยอยู่กับพี่สาวในหมู่บ้านแห่งนี้ มารดาของเธอไม่สามารถพูดภาษาไทยได้ ปัจจุบันนี้ลูกสาวคนที่สองช่วยอุดหนุนทางการเงินในครอบครัวและคอยโทรศัพท์มาสอบถามสารทุกข์สุกดิบของเธออยู่เสมอ

มะวัดบอกว่าชีวิตในวัยเด็กของเธอค่อนข้างลำบากเพราะต้องลาออกจากโรงเรียนมาหุงข้าวให้มารดา ช่วยทำไร่ จนในที่สุดปลูกข้าวขายได้ราคาดี โดยได้ผลผลิตถึงปีละ 1,000 ปิบ มีพี่น้อง 6 คน พี่ชายคนโตถูกฟ้าผ่าตาย พี่น้องส่วนใหญ่มีอาชีพค้าขาย มะวัดเรียนหนังสือในโรงเรียนไทย มีครูคนเดียว ชอบโรงเรียน ไม่มีปัญหาในการเรียนภาษาไทยโดยใช้วิธีฟังครูพูดแล้วพูดตามในสมัยนั้นครูบังคับให้พูดภาษาไทยในโรงเรียนถ้าใครพูดภาษามอญจะถูกปรับคนละ 25 สตางค์ แต่งงานเมื่ออายุได้ 18 ปี งานแต่งงานของเธอเป็นงานเล็ก ๆ เพราะที่บ้านมีฐานะยากจนสามีเป็นชาวมอญรู้จักกันเพราะบ้านอยู่ใกล้กัน ในขณะนั้นสามีเป็นทหารของพรรคมอญใหม่ แม้ไม่ชอบทหารแต่ไม่รู้จักขัดใจลูกได้อย่างไร แต่งงานแล้วเข้าไปอยู่ในป่ากับทหารของพรรค

มอญใหม่จนมีลูกถึง 2 คนโดยมีแพทย์ทหารของพรรคมอญใหม่เป็นผู้ทำคลอดให้ ในเวลานั้นลำบากมาก อด ๆ ยาก ๆ ต้องออกไปขุดหน่อไม้มาต้มกิน หลังจากนั้นจึงกลับมาอยู่กับแม่ที่สังขละบุรี

เธอยังคงรักษาความเป็นมอญไว้อย่างเข้มข้น ได้แก่การบวชลูกชายถึง 3 คน คนแรกยายเป็นเจ้าภาพ คนที่สองพี่สาวซึ่งมีแต่ลูกสาวรับเป็นเจ้าภาพและคนที่สามตนเป็นเจ้าภาพเอง เมื่อคลอดลูกก็อยู่ไฟนานถึงสามเดือนใช้สมุนไพรประเภทโพลและขมิ้นทาตัว ประคบตัวด้วยหินเผาไฟ ให้อาหารตระกูลปิลละ 2 ครั้ง ปลุกเรือนใหม่ก็ให้คนเฒ่าคนแก่ที่รู้ธรรมเนียมการปลุกบ้านตามตำรามอญมาทำพิธีให้ งานศพของพี่ชายที่ฟ้าผ่าตายก็ฝังแทนที่จะเผา และตามธรรมเนียมมอญห้ามคนในครอบครัวและพี่น้องไม่ให้สระและตัดผมเป็นเวลา 7 วัน เพื่อเป็นการไว้ทุกข์

เมื่อถามว่าอยากกลับไปอยู่ที่พม่าหรือไม่ เธอตอบว่าไม่เพราะไม่อยากจะถูกกดขี่โดยทหารพม่า ไม่ว่าจะเป็นการเกณฑ์แรงงานคนหนุ่มสาว การเก็บภาษีที่ดิน ภาษีที่เพาะปลูกที่เรียกเก็บเป็นไซน ขณะนี้ที่ร้ายยิ่งไปกว่านั้นคือการยึดที่ทำกินของเกษตรกรไปโดยไม่จ่ายเงินเป็นค่าเวนคืน กฎหมายผู้เป็นลูกสาวกล่าวเสริมว่าดีแล้วที่ยายชายที่นาไปเสียก่อนมิฉะนั้นแล้วก็จะไม่ได้รับผลประโยชน์ใดใดกลับคืนมาเลย ในวัยเด็กมะวู้ดได้เรียนรู้เรื่องราวเกี่ยวกับในหลวงและพระราชวงศ์ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีไทยเพราะครูเล่าให้ฟัง แต่ไม่เคยไปเที่ยวที่ไหนเลยในขณะนั้น มีความถนัดในการใช้ภาษามอญมากกว่าภาษาไทย เมื่อมีคนถามเป็นภาษาไทยก็ต้องคิดเป็นภาษามอญเสียก่อนแล้วค่อยคิดคำตอบเป็นภาษาไทย

มะวู้ดพูดภาษามอญกับลูก ๆ หลาน ๆ ที่บ้าน ลูกที่ยังอยู่ในวัยเรียนมี 3 คน คือลูกชายคนที่ 6 เรียนวิทยาลัยเทคนิคที่กรุงเทพ ลูกสาวคนที่ 7 เรียนอยู่ชั้น ม. 2 ที่โรงเรียนวัดวังกวีเวการาม และลูกชายคนที่ 8 อายุ 5 ขวบ อยากให้ลูกเรียนถึงระดับสูงสุดเท่าที่ลูกต้องการจะเรียนโดยลูกสาวคนที่สองคอยรับภาระส่งเสียให้น้อง ๆ เรียน ถ้าลูกโตขึ้นจะไปทำงานที่อื่นก็สุดแล้วแต่ลูก อยากให้ลูกเป็นคนไทยถึงแม้ว่าตนจะขอต่างด้าวไปแล้วถ้าไม่ได้ก็ไม่ใช่ไร แต่อยากให้ลูก ๆ ได้สัญชาติไทย มีความมั่นใจว่าลูก ๆ จะรักษาความเป็นมอญเอาไว้ได้เพราะตนคอยกำชับในเรื่องการแต่งกาย ไม่ชอบให้ลูกสาวนุ่งกางเกงขาดันอยู่บ้านอยากให้นุ่งผ้าถุงมากกว่า ที่บ้านรับประทานอาหารมอญนอกจากเวลาลูกเขยมาเยี่ยมบ้านลูกเขยก็จะทำอาหารไทยให้รับประทานและก็จะพูดภาษาไทยกับลูกเขย ลูกเรียนรู้วิธีทำอาหารมอญจากการช่วยแม่ทำครัวและทำงานบ้าน ทั้งพ่อและแม่ต่างก็มีบทบาทในการช่วยกันเลี้ยงดูลูก ๆ เช่นพ่อจะช่วยในเรื่องการเรียนของลูก เฉพาะอย่างยิ่งในวิชางานฝีมือหรืองานช่างเพราะพ่อมีความชำนาญ ส่วนในเรื่องวิชาการพี่สาวจะช่วยสอนให้น้อง ๆ มะวู้ดคิดว่าลูก ๆ ของเธอเป็นคนไทยมากกว่าเป็นคนมอญ

การเลี้ยงดูลูกสาวและลูกชายจะไม่ต่างกันเพียงแต่ว่าการแบ่งหน้าที่ลูกชายจะมีความเกี่ยวข้องกับงานนอกบ้านมากกว่างานในบ้าน เช่น ให้ไปทำงานกับพ่อ เธอจะคอยดูแลลูกในการคบเพื่อนถ้าเห็นว่าเพื่อนคนใดมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมก็จะเตือนให้เลิกคบซึ่งลูก ๆ ก็เชื่อฟังเป็นอันดี ลูกสาวจะต้องมีหน้าที่ดูแลมารดาบิดาในยามชรา ตามธรรมเนียมมอญนั้นหลังจากแต่งงานแล้วคู่สามีภรรยาจะอยู่กับครอบครัวของฝ่ายหญิงแล้วค่อยแยกบ้านออกมาในภายหลัง

ในเรื่องเศรษฐกิจของครอบครัวมอญนั้นสามีถึงแม้ว่าจะเป็นผู้หารายได้แต่ก็ต้องนำรายได้นั้นมาให้ภรรยาเป็นผู้จัดสรร ถ้าสามีต้องการใช้จ่ายเงินก็จะมาขอจากภรรยา ภรรยาก็จะดูเหตุผลถ้าขอเงินไปซื้อเหล้าดื่มก็จะไม่ยอมให้ สามีของเธอช่วยเตรียมแบ่งเพื่อทำขนมครกขาย ขนมครกเป็นขนมโบราณของไทย แล้วเธอและลูกสาวได้เล่าถึงขนมโบราณของมอญ ได้แก่ขนมหนุ่มสาวและขนมเบื่องมอญ เธอมีความพึงพอใจกับความเป็นอยู่ของผู้หญิงมอญที่นี่ ในเรื่องพฤติกรรมทางเพศที่คนมองว่ามีความเบี่ยงเบนของวัยรุ่นในทัศนะของเธอไม่มีปรากฏในหมู่บ้านแห่งนี้ ในเรื่องอาชีพของคนในหมู่บ้านผู้ชายส่วนใหญ่จะออกไปรับจ้างปลูกสวนป่าและทำงานก่อสร้างที่ฝั่งอำเภอ ส่วนผู้หญิงก็ค้าขายหรือไม่ก็อยู่บ้านเลี้ยงลูก

เธอเล่าถึงเหตุการณ์เมื่อหลานชายพาเธอไปเที่ยวกรุงเทพ ฯ เพื่อไปเยี่ยมชมและนมัสการพระแก้วมรกตที่วัดศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) และวัดสำคัญต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ตามคำแนะนำของหลวงพ่อดุตตะมะ ทั้ง ๆ ที่เธอทำเรื่องขออนุญาตจากทางอำเภอมีหนังสือและหลักฐานประจำตัวอย่างถูกต้อง แต่หลานชายกลับกำชับเธอและพี่สาวไม่ให้พูดภาษาใดใดทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นภาษามอญหรือภาษาไทย โดยอ้างว่าไม่อยากจะมีปัญหากับเจ้าหน้าที่ตำรวจ ประกอบกับหลานชายได้ไปซื้อชุดมาให้ใส่ ไม่ให้แต่งตัวตามแบบของคนมอญ เมื่อเวลาหัวหรืออยากจะทำอาหารก็ใช้วิธีกระซิบบอกหลานชาย เดินผ่านร้านที่มีของขายที่น่าซื้ออยากจะขอลงจากรถเพื่อไปซื้อของหลานชายก็ไม่ยอมจอดให้ลงจากรถ การไปเที่ยวในครั้งนั้นหลานชายได้พาเธอและพี่สาวไปพักที่วัดในจังหวัดฉะเชิงเทรา เธอกล่าวว่า เป็นระยะเวลา 3 วันที่เธอรู้สึกอึดอัดอย่างที่สุด

นอกจากนี้ เธอยังตั้งข้อสังเกตว่าเด็กหนุ่มสาวที่หมู่บ้านในสมัยนี้ไม่ค่อยนิยมไปทำบุญที่วัดเหมือนเมื่อสมัยเธอยังเป็นเด็ก ในสมัยนั้นเด็ก ๆ นิยมเดินไปส่งดอกไม้ที่วัดก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนและน้ำยังไม่ท่วมซึ่งในสมัยนั้นพระมีไม่กี่รูป เมื่อไปถึงหลวงพ่อดุตตะมะก็จะสอนให้สวดมนต์ และแจกขนมและผลไม้ให้แก่เด็ก ๆ ส่วนตัวของเธอเองในวัยนี้ก็จะสวดมนต์มอญก่อนนอนทุกคืน เมื่อถามถึงความแตกต่างระหว่างคนไทยและคนมอญเธอก็บอกว่าไม่รู้ลึกว่าคนทั้งสองกลุ่มแตกต่างกันแต่อย่างใด

ผู้หญิงมอญในชุมชนแห่งนี้ส่วนใหญ่ไม่สนใจในเรื่องการเคลื่อนไหวทางการเมืองของพรรคมอญใหม่ ถึงแม้ว่าคนที่อพยพเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านแห่งนี้กลุ่มหนึ่งจะเป็นอดีตทหารของพรรคมอญใหม่ก็ตาม เช่น เมื่อถามว่าทราบหรือไม่ว่าในขณะนี้มีการเปลี่ยนประธานพรรคมอญใหม่แล้ว มะวู้ดตอบว่าไม่ทราบ ในการอพยพมาอยู่ที่สังขละบุรีนั้นครอบครัวของเธอและครอบครัวของนางน้ำผึ้ง สวัสดิ์สุข อพยพมาในเวลาใกล้เคียงกัน เธอกล่าวว่าไม่คิดที่จะกลับไปอยู่ที่พม่าอีกแล้ว เพราะที่เมืองไทยสงบสุขมากกว่า

เมื่อให้นิยามเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของตนเอง มะวู้ดนับตนเองว่าเป็นคนมอญ ถึงใครจะเรียกว่าเธอเป็นผู้อพยพเธอก็ไม่รู้ลึกเป็นปมด้อยหรือโกรธซึ่งแต่อย่างใด ในเรื่องปฏิสัมพันธ์กับคนพม่านั้นลูกสาวบอกว่าคนพม่านั้นมีความเจ้าเล่ห์มากกว่าคนมอญ เธอไม่ค่อยมีโอกาสได้อ่านหนังสือพิมพ์แม้กระทั่งหนังสือพิมพ์ภาษาไทย ตอนนี้เธอคิดว่าเธอคงอ่านหนังสือไทยไม่ออกแล้ว เพราะไม่ค่อยมีโอกาสได้อ่าน แต่อาศัยชมรายการโทรทัศน์ซึ่งดูแล้วเข้าใจ ฟังภาษาไทยรู้เรื่อง ถึงแม้ว่าจะพูดไม่ค่อยได้ก็ตาม เวลาพูดภาษาไทยคนไทยที่ได้ยินมักจะถามว่าเป็นคนพม่าหรือว่าเป็นคนมอญเธอจะตอบว่าเป็นคนมอญ ในเรื่องอนาคตของวัฒนธรรมมอญในหมู่บ้านนี้คงไม่สูญสลายไปถ้ายังมีการอนุรักษ์วัฒนธรรมไว้ เช่น พิธีลอยเรือสะเดาะเคราะห์ การแต่งกายในชุดประจำชาติมอญ ถ้าเป็นไปได้อยากให้ลูกแต่งงานกับคนมอญมากกว่าคนจากกลุ่มอื่น ๆ แต่ถ้าจะแต่งงานกับคนกลุ่มอื่นจริง ๆ ก็ไม่ขัดข้องแต่อย่างใด

มะนีลา

การสนทนากับมะนีลาต้องอาศัยล่ามซึ่งเป็นลูกชายคนเล็กของเธอ เนื่องจากมะนีลาเพิ่งจะอพยพเข้ามาในระยะเวลาประมาณ 9 ปีที่ผ่านมา มะนีลาเรียนจบการศึกษาระดับเกรด 7 จากประเทศพม่า แล้วก็ประกอบอาชีพทอผ้าเป็นเวลา 6 ปีจนกระทั่งแต่งงาน สามีเป็นคนมอญ รู้จักกันก็เพราะบ้านอยู่ใกล้กันและเป็นเพื่อนกับบิดาของมะนีลา เธอแต่งงานเมื่อมีอายุได้ 22 ปีแล้วย้ายไปอยู่ที่ย่างกุ้ง ทำพิธีแต่งงานสองครั้งที่เมืองมูเตงซึ่งเป็นบ้านเกิดครั้งหนึ่ง แล้วไปทำพิธีที่ย่างกุ้งอีกครั้งหนึ่ง ตอนนั้นสามีทำงานรับจ้างแบกปลาลงจากเรือประมง หลังแต่งงานไม่ได้ทำงาน ลูกสาวคนโตเกิดที่ย่างกุ้ง มะนีลาอ่านหนังสือมอญได้ หนังสือที่มะนีลาอ่านอยู่เป็นประจำจากการสังเกตของผู้วิจัย คือ หนังสือสวดมนต์ภาษามอญ

มะนีลาไม่มีความมั่นใจเกี่ยวกับอนาคตของตนว่าจะไปอยู่ที่ไหนเพราะไม่มีความแน่นอนในเรื่องสถานภาพและขณะนี้เธอถือบัตรสีเขียวขอบแดง ในขณะที่ลูกชายคนเล็กไม่มีบัตรใดใดทั้งสิ้น แต่ถ้าให้เลือกแล้วอยากอยู่ที่ประเทศไทยมากกว่า เพราะทำมาหากินได้ง่ายกว่าที่ประเทศพม่า เหตุที่อพยพมาเพราะที่พม่าหางานทำไม่ได้ หรือถึงแม้ว่าจะมีงานทำค่าจ้างก็

ถูกมากจนไม่คุ้มกับแรงที่ลงไป ตอนที่อพยพเข้ามามะนีลาเข้ามาพร้อมกับสามีและลูกชายคนเล็ก ซึ่งเกิดที่เมืองมูเต็งเมื่ออายุได้เพียง 2 ขวบ แต่ฝากลูกสาวคนโตให้เรียนหนังสืออยู่ที่เมืองมูเต็งกับ ยายซึ่งก็คือมารดาของเธอเอง สามีของเธอไปทำงานที่อำเภอมหาชัย จังหวัดสมุทรสาคร แล้วหายสาบสูญไปซึ่งเธอบอกกับลูก ๆ ว่า เธอคิดว่าสามีของเธอคงเสียชีวิตไปแล้ว ดังนั้นเธอจึงต้อง รับภาระในการเลี้ยงดูลูกแต่เพียงลำพัง เดชะบุญที่ว่าลูกสาวคนโตที่ได้สัญชาติไทยด้วยการแจ้ง เกิดตั้งแต่แรกคลอดเป็นลูกของสามี ภรรยาชาวไทยคนหนึ่ง เรียนจบและมีงานทำแล้วแต่ก็ยังไม่ สามารถจุนเจือมารดาและน้องชายได้

มะนีลาอยากให้ลูกเรียนสูง ๆ แต่ลูกคนเล็กมีปัญหาเรื่องการไม่มีสัญชาติไทย ดังนั้น เวลาจะไปสมัครเข้าเรียนต้องมีจดหมายรับรองจากผู้ใหญ่บ้าน แต่ไม่แน่ใจว่าจะได้เรียนต่อสูง กว่านี้หรือไม่ อย่างไรก็ดี อยากให้ลูกมีงานดี ๆ ทำ และเป็นงานที่ลูกชอบ รวมทั้งอยากให้ลูก ๆ มี ชีวิตความเป็นอยู่แบบสบาย ๆ ไม่มีปัญหาถึงแม้จะไม่ได้สัญชาติไทยก็ตาม ในเรื่องการเลี้ยงดู ลูกนั้นลูกชายคนเล็กบอกว่าแม่ได้เลี้ยงตนมากกว่าพี่สาวซึ่งโตมากับยาย มะนีลาได้อบรมสั่งสอน ลูกเท่าที่จะสามารถสอนได้ เมื่อถามว่าถ้าลูกโตขึ้นอยากให้แต่งงานกับคนกลุ่มไหน มะนีลาบอกว่าอยาก ให้แต่งงานกับคนมอญด้วยกัน แต่เมื่อลองหยั่งเสียงว่าถ้าลูกชายโตขึ้นแล้วแต่งงานกับสาว พม่าก็ไม่มีปัญหาอะไรเพราะลูกรักใคร่ตนก็รักคนผู้นั้นด้วย

เดิมมะนีลำนับถือผีเต้าตามบิดาแต่ต้องเปลี่ยนมาถือผีกระบอกลไม้ไผ่ตามสามีหลัง แต่งงาน การถือผีกระบอกลไม้ไผ่ของฝ่ายสามีมะนีลามีลักษณะค่อนข้างแปลก กล่าวคือมีการ นำเอากระเทียมและอาหารแห้งใส่ลงในกระบอกลไม้ไผ่แล้วนำกระบอกลไม้ไผ่ไปใส่ลงในแพและ ลอยน้ำไป เมื่อสิ้นปีโดยทำพร้อมกันทั้งหมู่บ้าน และเมื่อคนในหมู่บ้านเจ็บป่วยหรือมีปัญหาใน การประกอบอาชีพมีความผิดเคืองก็จะมารวมตัวกันเพื่อไหว้ผีกันใหม่ มีอยู่ครั้งหนึ่งหลังจากไหว้ผี ได้ประมาณ 7 วัน ไฟไหม้หมู่บ้านต้องทำพิธีปัดรังควาน หรือเป็นโรคท้องเสียกันทั้งหมู่บ้าน เจตนา เดิมก็คือจะเลิกนับถือผีกระบอกลไม้ไผ่จึงเอาผีลอยน้ำไป หรือบางคนก็ถูกผีเข้าแล้วมาบอกว่าไม่มีที่ อยู่

มะนีลาพูดภาษาพม่าได้แต่มีเพื่อนสนิทเป็นคนมอญ มีเพื่อนเป็นคนไทยเชื้อสายมอญ คือมะหลงซึ่งมักจะสนทนากันด้วยภาษามอญมากกว่าภาษาไทย เธอพูดภาษาไทยได้บ้าง เล็กน้อย อยากให้ลูกชายคนเล็กเรียนหนังสือที่เมืองไทยมากกว่าที่พม่า ชอบเมืองไทยเพราะอยู่มา นานจนเคยชินและรู้สึกว่าเป็นถิ่นของตนเหมือนอยู่ในเมืองมอญ เพราะที่อยู่ในปัจจุบันก็เป็นที่ยัง ของมอญเนื่องจากเป็นที่ของหลวงพ่อดุตตะมะ หลวงพ่อได้พูดว่าที่นี่เป็นที่พำนักของคนมอญขอให้ทำ ตัวดี ๆ อย่าให้มีปัญหา ถ้าอยู่ไม่ได้เมื่อเขาขับไล่คนมอญก็ต้องไป ถ้าคนมอญทำตัวไม่ดีสร้าง

ปัญหา ทหารไทยก็อาจจะขับไล่ไป คนมอญกับคนไทยไม่มีอะไรต่างเพราะคนไทยที่เป็นคนดีก็มี และที่เป็นคนไม่ดีก็มี คนมอญก็มีทั้งคนดีและคนไม่ดีเช่นเดียวกัน คนไทยที่หมู่บ้านนี้ก็เช่นกันมีทั้งคนดีและคนไม่ดี

มะนีลาเป็นผู้ที่ยึดมั่นในการสวดมนต์ไหว้พระ และการไปทำบุญที่วัดเป็นอันมาก อาชีพหลักของมะนีลาคือการขายผ้ามอญ ผ้ากะเหรี่ยงและผ้าพม่า นอกจากนี้เธอยังเป็นช่างเย็บผ้าที่มีคนมาจ้างให้ทำงานเหมา เช่น เย็บขอบผ้าถุงให้เพื่อนบ้านเพื่อนำไปขายให้ผู้หญิงมอญแรงงานอพยพที่มาหาชัย เธอยังไปหาซื้อผ้ากิโหลมาตัดเย็บเป็นเสื้อและกางเกงเพื่อนำไปขายที่แผงลอยของตลาดเช้าวัดวังก์ นอกจากนี้ เธอยังไปขายสินค้าผ้าที่ตลาดนัดห้วยมาลัยในวันพฤหัสบดีของทุกสัปดาห์อีกด้วย รายได้ของมะนีลาคือเดือนละประมาณ 2,000-3,000 บาท เพื่อไว้ใช้จ่ายในครอบครัวและทำบุญ ลูกสาวไม่ได้ให้เงินเลย

มะนีลาพยายามดูแลสุขภาพของตนเองไม่ให้เจ็บป่วยจะได้ไม่ต้องเดือดร้อนไปเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลเพราะรายได้น้อย ซึ่งลูกชายบอกว่าตั้งแต่อพยพมาแม่ของตนไม่เคยเจ็บป่วยเลย มีแต่อาการปวดเมื่อยร่างกายเท่านั้น ลูกชายก็ไม่เคยไปรักษาโรคที่โรงพยาบาล แต่มะนีลาจะไปโรงพยาบาลก็ต่อเมื่อมีอาการปวดฟันเท่านั้น ที่บ้านจึงมีทั้งยาแผนปัจจุบันและยาพื้นเมืองของพม่า ซึ่งมีทั้งยาคลายกล่อมเนื้อ ยาที่ทำให้รับประทานอาหารอร่อยและยาขับลมเป็นต้น ยาที่มีอยู่ในบ้านได้มาจากพี่ชายและหาซื้อเอาเองบ้าง กิจกรรมประจำวันที่เกี่ยวข้องกับศาสนาของมะนีลาคือสวดมนต์ทุกเย็น มะนีลากล่าวว่าผู้หญิงมอญที่เลื่อมใสในพุทธศาสนาจะเริ่มเข้าวัดตั้งแต่เล็ก ๆ แต่ถ้าไม่สนใจก็ไม่ไปวัดเลยก็มี

ความสัมพันธ์ที่มีต่อญาติพี่น้องที่อยู่ในรัฐมอญนั้น มารดาบิดาและพี่ ๆ น้อง ๆ ของเธอยังอยู่ที่พม่าที่เมืองมูเต็ง โดยเฉลี่ยปีละ 1 ครั้งเธอต้องกลับไปเยี่ยมบ้านที่พม่า เช่นเมื่อเดือนตุลาคม 2548 มะนีลาได้พาลูกชายคนเล็กไปเยี่ยมตายายที่เมืองมูเต็งและเดินทางไป-กลับโดยทางเรือ

ด้วยอุปสรรคทางด้านภาษาทั้งจากฝ่ายผู้วิจัยเองและมะนีลา ผู้วิจัยจึงอนุมานเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของเธอมองว่าเป็นมอญอย่างเข้มข้น และยึดถืออุดมการณ์เหย้าเรือนที่มีแม่เป็นจุดศูนย์รวมและเป็นเสาหลักของครอบครัวเนื่องจากต้องหาเลี้ยงลูกสองคนตามลำพังเพราะการขาดความรับผิดชอบของสามี จึงมีความกระหมัดกระหม่อมในการใช้จ่าย แต่ถึงกระนั้นก็ยังเจียดเงินส่วนหนึ่งเพื่อใช้ทำบุญที่วัดวังกิวเวการาม รวมทั้งยังยึดมั่นในการไหว้พระสวดมนต์เย็นเป็นภาษามอญและไปทำบุญที่วัดในวันพระอย่างสม่ำเสมอเมื่อโอกาสอำนวย

มะโหมะยา: ช่างทอผ้าสตรีจากรัฐมอญ

สิ่งที่เป็นอุปสรรคในการสนทนากับช่างทอผ้าหญิงชาวมอญผู้มีนามว่าโหมะยาก็คือเธอไม่สามารถพูดภาษาไทยได้เพราะอพยพมาอยู่ที่เมืองไทยยังไม่ถึง 10 ปีติดนัก เธอมาจากเมืองมูเตงสมรสแล้ว มีลูก 4 คน ลูกชายคนโตอยู่ที่ย่างกุ้งอายุ 21 ปี ลูกชายคนรองอายุ 19 ปีทำงานที่กรุงเทพฯ ลูกชายคนที่สามอยู่กับเธอที่สังฆะบุรีอายุ 17 ปี และคนที่ 4 อยู่ที่พม่าเป็นลูกสาวอายุ 15 ปี

เมื่อสอบถามถึงครอบครัวเดิม โหมะยาบอกว่าพ่อแม่ของเธออยู่ที่เมืองมอญ แม่มีอายุได้ 65 ปี เธอมีพี่น้องทั้งหมด 11 คน เป็นผู้หญิง 6 คน เป็นผู้ชาย 5 คน พี่อายุคนโตอายุ 46 ปี น้องคนสุดท้องอายุ 23 ปี ส่วนเธอมีอายุ 42 ปี คนมอญไม่นิยมทำหมันเพราะต้องการมีลูกหลาย ๆ คน เนื่องจากเชื่อว่าเมื่อโตขึ้นลูกจะได้เลี้ยงดูพ่อแม่ โหมะยาได้ติดตามพี่ชายเข้ามาทางด้านเจดีย์สามองค์ สถานภาพของเธอเป็นบุคคลบนที่สูงจึงถือบัตรบัตรเขียวขอบแดง แต่ลูกยังไม่มีบัตรใด ๆ ทั้งสิ้น ลูกทำงานก่อสร้าง เธอเองทำงานเป็นช่างทอผ้าในมูลนิธิบ้านอุ้นรัก¹ ที่พักที่โหมะยาอาศัยอยู่ในขณะนี้เคยเป็นโรงงานทอผ้ามาก่อน เมื่อทำบัตรสีประจำตัวเธอได้แจ้งแก่ทางอำเภอเพื่อให้กรอกลงในเอกสารว่าเป็นน้องสาวของมะนิลา สามีของโหมะยาไปทำงานที่กรุงเทพฯ แล้วหายสาบสูญไปเมื่อ 10 ปีที่แล้ว สามีเข้ามาเมืองไทยก่อนแล้วเธอจึงตามเข้ามาภายหลัง โหมะยาต้องนำเงินค่าจ้างทอผ้าที่ได้ในแต่ละเดือนส่งไปให้ลูกใช้จ่ายเป็นค่าเล่าเรียนที่ประเทศพม่า ลูกคนที่ทำงานที่กรุงเทพฯ ให้เงินจุนเจือเธอเดือนละ 3,000 บาท โดยที่เขาได้ทำงานมาเป็นเวลา 2 ปีแล้ว ลูกคนโตฝึกงานที่พม่า โหมะยากลับเมืองมอญปีละครั้ง ลูกชายอีกคนหนึ่งซึ่งพักอยู่กับเธอทำงานที่มูลนิธิบ้านอุ้นรักได้ค่าแรงวันละ 150 บาท

โหมะยาไปทำบุญทุกวันพระที่วัดศรีสุวรรณเพราะมูลนิธิฯ หยุดงานทุกวันพระ ลูกชายที่อยู่กรุงเทพฯ พูดภาษาไทยได้ งานที่มูลนิธิฯ เริ่มเวลา 7.30 นาฬิกา และเลิกงานเวลา 17 นาฬิกา เมื่ออยู่ที่ชุมชนเดิมในพม่าโหมะยาก็มีอาชีพทอผ้า ในเรื่องความสามารถในการใช้ภาษานั้น มะโหมะยากล่าวว่าดูรายการโทรทัศน์เมืองไทยแล้วเข้าใจ นอกจากนี้ เธอยัง

¹ มูลนิธิบ้านอุ้นรักมีจุดประสงค์หลักในการช่วยเหลือหญิงที่ถูกสามีทอดทิ้ง ด้วยการฝึกอาชีพทอผ้าและตัดเย็บเสื้อผ้า มีบ้านพักฉุกเฉินให้แก่สตรีที่มีลูกอ่อนที่เลี้ยงลูกตามลำพัง และมีหอพักสำหรับเด็กอพยพเชื้อสายพม่า มอญ กะเหรี่ยงปัจจุบันนี้ได้มีการเปิดโรงเรียนสำหรับเด็กเหล่านี้โดยยึดปรัชญาการเรียนการสอนแบบ Humanistic คือ โรงเรียนบ้านอุ้นรัก ครูผู้สอนประกอบด้วยอาสาสมัครทั้งชาวต่างชาติและครูจ้างสอนชาวไทย

สามารถฟัง พูด อ่านและเขียนภาษาพม่าได้เพราะเรียนจบเกรด 5 มาจากพม่า แต่อ่านและเขียนภาษามอญไม่ได้เพราะไม่ได้เรียนมา ตั้งใจว่าจะไม่กลับไปอยู่บ้านเดิมที่เมืองมูเต็ง รัฐมอญอีกแล้ว ลูกที่อยู่ในพม่าส่งเงินให้ยาย ส่วนเธอส่งเงินไปให้ลูกทุก 3 เดือนโดยมีนายหน้ารับฝากเงินไปให้ลูกของเธอในรัฐมอญ ประเทศพม่า โดยมีการหักค่าส่งไว้ โชมะยาแต่งงานเพราะพ่อแม่เป็นคนหาคู่ให้ สามีเป็นคนหน้าตาดี อายุประมาณ 44 ปี (ถ้ายังมีชีวิตอยู่) งานที่อยู่ทำให้เธอรู้สึกเหน็ดเหนื่อยแต่ไม่คิดที่จะออกมาทอผ้าขายเองเพราะไม่มีทุนรอน เหตุที่เธอบอกว่าเหน็ดเหนื่อยจากงานทอผ้าก็เนื่องจากการที่เธอต้องนำฝ้ายดิบที่ ต้มแล้วมาปั่นเป็นเส้นด้ายใส่กระสวยไว้เพื่อเตรียมไว้สำหรับงานทอผ้าในวันรุ่งขึ้น

เช่นเดียวกับมะนีลาซึ่งมีศักดิ์เป็นญาติกัน มะโชมะยามีอัตลักษณ์ชาติพันธุ์มอญอย่างเข้มข้นและรักษาคูมการณืหย้าเรือนในความเป็นแม่ที่ต้องเลี้ยงลูกตามลำพัง(Single mom) ต้องทนหนักเอาเบาสู้เพื่อเลี้ยงดูและส่งเสียลูกที่เธอทิ้งไว้เบื้องหลังให้อยู่กับตายาย โดยได้รับความช่วยเหลือทางการเงินจากลูกชายซึ่งเป็นแรงงานอพยพอยู่ที่กรุงเทพมหานครอีกแรงหนึ่ง

ป่าเกาะ: สตรีผู้ยึดมั่นในอันิสสของการสวดมนต์

ป่าเกาะอยู่เมืองไทยมา 54 ปีแล้ว ปัจจุบันอายุได้ 74 ปี เข้ามาเมืองไทยตั้งแต่อายุได้ 20 ปี มาจากหมู่บ้านโมกกะเนียง ตอนที่เข้ามาแต่งงานแล้วมีลูก 1 คน และสามีเสียชีวิต ลูกก็มาตายที่นี่ หลังจากนั้นได้แต่งงานใหม่มีลูกอีก 4 คน สามีคนที่สองเสียชีวิตเมื่อลูกคนสุดท้ายอายุได้เพียง 15 วัน เดิมเมื่ออยู่ที่โมกกะเนียงป่าเกาะมีสวนทุเรียน ปลูกหมาก ปลูกสับปะรด อพยพมาเพราะว่าหลวงพ่อดุตมะซึ่งมาอยู่ที่หมู่บ้านวังกะล่างได้เดินทางไปเผาศพหลวงพ่ที่หมู่บ้านโมกกะเนียงแต่ไม่ทันที่จะเผาศพถูกพม่าเผาหมู่บ้านเลยหนีออกมาจากหมู่บ้านโดยมากัน 30 คน ใช้การเดินทางไม่ได้ใช้พาหนะใด ๆ เพราะหนทางที่มาเป็นป่าทั้งนั้น ออกจากหมู่บ้านก็ใช้เวลาพักใหญ่เพื่อรอหลวงพ่อดุตมะ เมื่อหลวงพ่ามาแล้วจึงเริ่มออกเดินทาง เดินกันมาใช้เวลาครึ่งวันและฝนก็ตกหนักทุกวัน คณะเดินทางได้จัดทำที่จำวัดชั่วคราวไว้ให้แก่หลวงพ่ระหว่างทางแล้วเดินทางผ่านหมู่บ้านกะเหรี่ยงคริสต์ซึ่งมาส่ง และพากันลงทางป่าเกาะหะจึงอ้อนวอนให้คนกะเหรี่ยงคนหนึ่งและคนมอญอีกคนหนึ่งให้ช่วยบอกทาง โดยเข้ามาทางหมู่บ้านนัด-อิตองซึ่งยังไม่มีถนน ใช้เวลากี่วันก็จำไม่ได้แล้วเพราะนานมากแล้ว อยู่ที่หมู่บ้านนัด-อิตอง 3 วันเป็นเหมืองแร่ หลวงพ่อก็ให้คนไปรับ มาค้างแรมที่น้ำโจน ที่บ้านละว้า แล้วเข้ามาอยู่ที่บ้านวังกะล่าง ต่อมาก็เข้ามาอยู่ที่หมู่บ้านเก่า ตอนนั้นมีอาชีพทำไร่ ทำนา และได้ผลผลิตดี เป็นที่ที่มีคนจับจองไว้จึงซื้อไว้ 186 ไร่เพื่อใช้ทำนา ป่าเกาะมีลูกทั้งหมดเป็นผู้หญิง 4 คน ผู้ชาย 2 คน

ทุกคนแต่งงานมีครอบครัวของตนเองและมีอาชีพอันมั่นคงในระดับมีอันจะกินของชุมชนมอญชายแดน

เท่าที่คุณป้าจำได้หมู่บ้านเก่าถนนเป็นถนนลูกรัง มีคนมากแต่พื้นที่เป็นภูเขา แล้วย้ายไปอยู่ที่กรุงเทพ ฯ ในวัยเด็กคุณป้าไม่ได้เรียนหนังสือ พูดภาษาพม่าได้เล็กน้อย คุณป้านับถือผีกระบอกไม้ไผ่ แต่ศาลผีอยู่กลางแจ้ง เลี้ยงผีช่วงสงกรานต์และออกพรรษา พ่อแม่ถือผีมะพร้าว ที่ต้องยกศาลไปอยู่นอกบ้านเพราะเป็นบ้านผู้หญิง แต่ผีเป็นผีตระกูลของสามีคนที่ 2 ที่ล่องลับไปแล้ว ภาษาพูดกับหลาน ๆ ก็คือภาษาไทย ลูก ๆ หลาน ๆ อยู่ที่กรุงเทพ ฯ ยังเคร่งครัดในธรรมเนียมมอญ เช่น การจัดพิธีจอบูให้แก่ลูก ๆ หลาน ๆ การจัดพิธีแต่งงานให้แก่ลูก ๆ ก็จัดตามธรรมเนียมแบบมอญ ซึ่งให้พ่อแม่คนแก่คนเฒ่ามาทำพิธีแต่ไม่มีการเรียกสินสอด หลังจากน้ำท่วมที่ไร่ที่นาหลังการสร้างเขื่อน ป้าเกาะเซได้หันไปค้าผ้าซึ่งซื้อมาจากกรุงเทพ ฯ แล้วนำมาขายให้แก่คนมอญที่ด่านเจดีย์สามองค์

กิจวัตรประจำวันของป้าเกาะเซหลังการมอบหมายภาระทางด้านการค้าขายให้แก่ลูก ๆ ได้แก่การสวดมนต์เย็นหน้าห้องพระที่บ้าน เนื่องจากคุณป้าเชื่อว่าการสวดมนต์นั้นมีอันสงส์อันประเสริฐเหมือนกับสร้างเจดีย์ใหญ่ที่มีความสูงจากมนุษย์โลกจนถึงพรหมโลก เมื่อลูก ๆ ยังเล็กคุณป้าให้การอบรมลูกทั้งหญิงชายเหมือน ๆ กัน และเมื่อถึงวันพระกลางเดือนจะมีการไหว้แม่ แล้วแม่ก็จะให้พรเป็นภาษามอญ เมื่อผู้วิจัยถามถึงกิจกรรมการนอนวัดในตอนกลางคืน คุณป้าบอกว่ามีกิจกรรมฟังเทศน์ โดยมีลูกหลานนำอาหารและเครื่องนอนไปส่งให้ที่วัด พี่สาวของคุณป้ามักมาสวดมนต์ด้วยเสมอแต่ถ้าที่บ้านไม่มีคนอยู่ก็จะไม่มา เวลาสวดมนต์คุณป้านับลูกประจำไปด้วย นับว่าคาถาหนึ่งคาถาต่อลูกประจำหนึ่งเม็ดใช้เวลาหนึ่งชั่วโมง การสวดมนต์นั้นเป็นสิ่งที่พ่อแม่ของคุณป้าได้ปลูกฝังมา คุณป้าได้สวดมนต์มอญ 10 ทิศและการสวดถวายข้าวพระพุทธให้ผู้วิจัยฟังเป็นตัวอย่าง

คุณป้าคิดว่าตนเองเป็นคนมอญถึงแม้ว่าจะได้สัญชาติไทยแล้วก็ตาม ป้าเกาะเซมีโรคประจำตัว คือ โรคเบาหวานและไขมันในเส้นเลือด ต้องไปหาหมอที่โรงพยาบาลเอกชนแห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานคร ฯ ลูก ๆ เรียนจบจากโรงเรียนเอกชนที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่งใน อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ โดยไม่เสียค่าเล่าเรียนเพราะนับถือกันกับเจ้าของโรงเรียนซึ่งเป็นคนไทยเชื้อสายมอญเหมือนหนึ่งญาติสนิท ส่วนความสัมพันธ์กับญาติที่ประเทศพม่า นั้นคุณป้าได้กลับไปเยี่ยมญาติที่บ้านโมกกะเนียง ประเทศพม่า ญาติที่พม่าก็เคยมาเที่ยวที่บ้านของป้าเกาะเซ

อนึ่ง ถึงแม้ว่าป้าเกาเซจะพยายามอ้างอัตลักษณ์ของความเป็นสตรีมอญโดยใช้พุทธศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีมอญทั้งทางด้านภาษาและพิธีกรรมเป็นพรมแดนชาติพันธุ์ แต่ความที่คุนป้าได้สัญชาติไทยมาแต่แรกและมีฐานะค่อนข้างดีมีระดับในชุมชนแห่งนี้ด้วยการค้าขายที่ขายแดนมาก่อน ในปัจจุบันลูก ๆ รับช่วงอาชีพค้าขายไปจากมารดา และลูกหลายคนของคุนป้าซึ่งได้สัญชาติไทยแล้วประสบผลสำเร็จในงานอาชีพที่เริ่มต้นในชุมชนมอญพลัดถิ่น ได้แก่ การทำระบบน้ำประปาเอกชน การเป็นเจ้าของกิจการเคเบิลทีวี และลูกสาวคนหนึ่งได้ทำการก่อตั้งคณะรามอญรุ่นเยาว์ด้วยความช่วยเหลือในระยะเริ่มแรกจากครูธัญญา เจริญหงษา และ Dr. Malthias Jenny เป็นผู้หาทุนสนับสนุนจากต่างประเทศจนประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง และลูกบางคนมีภูมิลำเนาอยู่ที่กรุงเทพมหานคร ซึ่งคุนป้ามักจะไปพบแพทย์ตามนัดที่โรงพยาบาลเอกชนในกรุงเทพ ฯ โดยลูกนำรถมารับ คุนป้าจึงนิยมไว้ทรงผมตามแบบของผู้หญิงไทยในวัยเดียวกันโดยทั่วไปคือตัดผมสั้นและตัดเป็นลอนโดยใช้น้ำยาเคมี แต่การแต่งกายก็ยังนุ่งผ้าถุงแบบผู้สูงวัยชาวมอญหรือชาวไทยโดยทั่วไป ซึ่งถ้าผู้ใดไม่ได้ฟังเสียงพูดของคุนป้าก็จะมีทางทราบว่าเป็นคนมอญ

ป้ามะซิ่น : สตรีผู้ประสบความสำเร็จในการครองเรือน

การสนทนากับป้ามะซิ่นก็กระทำโดยผ่านล่ามเนื่องจากป้าพูดภาษาไทยได้น้อยมาก ถึงแม้ว่าจะอพยพมาอยู่เมืองไทยหลายปีแล้ว โดยไปอยู่ที่ไร้ทั้ง ๆ ที่ เข้ามาอยู่ในประเทศไทยเป็นเวลานานมากแล้ว ตอนที่เข้ามานั้นแต่งงานแล้วและมีลูก 1 คน เข้ามาที่ด่านน้ำเก็ก ซึ่งไม่มีคนไทยอยู่เลยแต่มีคนมอญมากมาย โดยเข้าไปอยู่ที่ชะลือคคะนี่ก่อน แล้วเข้ามาอยู่วังกะตั้งแต่เริ่มตั้งอำเภอสังขละบุรีขึ้น เหตุที่เข้ามาเพราะพ่อแม่เสียชีวิตตั้งแต่เธอยังเด็ก สมัยที่อยู่ที่เมืองมอญอยู่ในไร้ซึ่งอยู่ในป่า มีศักดิ์เป็นญาติห่าง ๆ ของหลวงพ่อดูตมะจึงอพยพตามหลวงพ่อเข้ามา เข้ามาทำไร้ในตอนนั้น หลังจากเลิกทำไร้แล้วก็ไม่ทำอาชีพอะไรแต่ลูกสาวสองคนซึ่งออกเรือนไปแล้วและมีอาชีพมั่นคงด้วยการค้าขายเป็นผู้คอยจุนเจือป้ามะซิ่นและลุงดินผู้เป็นมารดาบิดาของตน

ลูกสาวทั้งคู่มีหลานให้ป้ามะซิ่นชื่นชมถึง 8 คนด้วยกัน คุนป้าพูดทั้งภาษามอญและภาษาไทยกับหลาน ๆ แต่พูดภาษามอญกับลูก ๆ ลูกเรียนหนังสือที่โรงเรียนวัดวังกวีเวการาม คุนป้ามักจะได้รับเชิญประกอบพิธีพิธีหมั้นหรือแต่งงานให้แก่คนในหมู่บ้านอยู่เสมอ เพราะเธอและสามีนับว่าเป็นคู่แต่งงานตัวอย่างที่อยู่กินกันมาอย่างยาวนานและมีชีวิตคู่อันราบรื่น ตั้งแต่อพยพเข้ามาป้ามะซิ่นไม่เคยกลับไปเยี่ยมภูมิลำเนาเดิมที่พม่าอีกเลย และจะให้ไปตอนนี้ก็ไปไม่ไหวเพราะสุขภาพไม่ดี ป้ามะซิ่นและลูก ๆ ถือบัตร์สี่ชมพูและปรารถนาที่จะให้ลูกหลานได้สัญชาติไทย คุนป้าไม่ทำงานแต่ไปวัดถือศีล ทุกวันจะใส่บาตรและสวดมนต์ สามีคือลุงดิน

ไปส่งดอกไม้ที่เจดีย์พุทธคยาจำลองซึ่งอยู่ในวัดวังกวีเวการามทุกวัน ในสมัยที่ยังเป็นเด็กป้ามะขึ้นไม่ได้เรียนหนังสือจึงอ่านหนังสือภาษามอญไม่ออก ในทัศนะของป้ามะขึ้นอยู่ที่ประเทศไทยดีกว่าพม่า ลุงดินสามีของป้าพูดภาษาไทยไม่ได้เลย คุณป้ามีญาติอยู่ที่เมืองมอญอีกหลายคน

ป้ามะขึ้นอยู่กับสองคนกับสามีที่บ้านโดยลูกสาวทั้งสองคนแต่งงานกับคนมอญและได้แยกเรือนไปแล้ว ทั้งสองสามีภรรยาไม่นับถือผีบรรพชน ป้ามะขึ้นเคยเลี้ยงหลาน ๆ มาแล้วหลายคน ตอนนั้นก็เลี้ยงอยู่คนหนึ่งชื่อน้องไอซ์ คุณป้าพูดทั้งภาษามอญกับภาษาไทยกับหลาน ๆ แต่ที่ใช้มากคือภาษามอญ ส่วนสามีไม่สนใจเรื่องการเลี้ยงดูหลานชอบแต่ไปวัดเท่านั้น ตอนกลางคืนป้าชมรายการโทรทัศน์ของประเทศไทยแต่ฟังรู้เรื่องบ้างเล็กน้อย คุณป้ายังพูดแบบติดตลกว่าถ้าตนเองตายไปแล้วและเกิดใหม่ก็จะได้เป็นคนไทย เพราะเป็นคนไทยดีกว่าคนพม่า

ป้ามะขึ้นทำงานบ้านด้วยตนเองแต่สุขภาพไม่ค่อยดีเพราะมีโรคประจำตัวคือโรคกระเพาะอาหารอักเสบ และโรคความดันโลหิตสูง ต้องไปโรงพยาบาลเดือนละครั้งที่อำเภอสังขละบุรีหรือที่ตัวจังหวัดโดยลูก ๆ ขับรถไปส่ง กิจวัตรที่ประจำสัปดาห์ที่วัดวังกวีเวการามของป้ามะขึ้นคือไปกวาดลานวัดสัปดาห์ละ 2 วัน

จากการสังเกตนับได้ว่าคุณป้าเป็นผู้ให้ความสนับสนุนอาชีพค้าขายของลูก ๆ โดยเป็นแรงหนุนเสริมอยู่เบื้องหลัง เช่น มีอยู่ครั้งหนึ่งผู้วิจัยเดินผ่านบ้านป้ามะขึ้นในขณะที่ป้ากำลังล้างมะปรางแห้งที่ใส่กระสอบมาจากพม่า แล้วนำมาหมักเกลือเพื่อให้ลูกสาวนำไปขายที่ร้านในตลาด เนื่องจากวัฒนธรรมการกินของมอญที่วังกะในการปรุงอาหารให้ออกรสเปรี้ยวไม่ว่าจะเป็นแกงฮังเลหรือแกงส้มคนที่นี่นิยมใส่มะปรางแห้งหรือมะม่วงดิบที่มีรสเปรี้ยวมากกว่าน้ำส้มมะขามเปียก ที่หมู่บ้านนี้จึงมีมะปรางแห้งกองขายอย่างเป็นล่ำเป็นสันในตลาดเช้า

ดังนั้นถ้าจะนิยามอัตลักษณ์ของป้ามะขึ้นก็กล่าวได้ว่าเธอได้รักษาพรหมแดนชาติพันธุ์ด้วยการแต่งกายแบบมอญ การไว้ทรงผม การใช้ภาษามอญ นับถือและปฏิบัติกิจทางพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัดทั้งการสวดมนต์ไหว้พระ ไสยาตร์ ช่วยงานของวัดและไปจำศีลภาวนาที่วัดในวันสำคัญทางศาสนาอย่างสม่ำเสมอ แต่ถึงกระนั้นก็ยังไม่ได้ละเลยบทบาทของการเป็นแม่บ้านและการเป็นแม่ตามอุดมการณ์เหย้าเรือนของสังคมมอญ จนเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนว่า มีชีวิตคู่ที่สมบูรณ์และเป็นแบบอย่างที่ดีของคู่สามีภรรยาในรุ่นหลัง ๆ ดังจะเห็นได้จากการที่ป้ามะขึ้นและสามีมักจะได้รับเชิญให้ไปประกอบพิธีหมั้นและแต่งงานของคนมอญในชุมชนอยู่เสมอ แต่สิ่งที่ป้ามะขึ้นกับลุงดินผู้เป็นสามีแตกต่างจากคนมอญส่วนใหญ่ในชุมชนก็คือการไม่นับถือผีบรรพชนดังนั้นคำกล่าวที่ว่าคนมอญนับถือผีและในขณะเดียวกันก็นับถือพุทธศาสนาไม่สามารถนำมาใช้ได้ในกรณีของป้ามะขึ้นและสามี

เกาซอน: ผู้หญิงเก่งของชุมชน

เกาซอน สาวโสดวัย 29 ปี ทำงานในตำแหน่งหัวหน้าควบคุมดูแลโรงงานเย็บผ้าให้แก่ นายทุนเชื้อสายจีนจากกรุงเทพฯ ทางโรงงานได้จัดให้มีรถบริการรับส่งคนงาน ซึ่งส่วนใหญ่มาจาก ผังมอญ เริ่มออกเดินทางในเวลาประมาณ 07.00 น. โดยเธอเป็นผู้ทำหน้าที่ขับรถเอง การทำงาน ทำถึง 5 โมงเย็น มีช่วงพักกลางวันระหว่างเวลา 11.00- 12.00 น. คนงานส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงแต่มี คนงานผู้ชายอยู่ประมาณ 7-8 คน เป็นงานเหมารับเป็นชิ้นคือร้อยชิ้นต่อ 80 บาท แล้วแต่แผนก เสื้อทั้งตัวจะมีงานย่อย ๆ ประมาณ 10 แผนก เสื้อตัวหนึ่งจะส่งต่อ ๆ กัน ใครทำเก่งก็จะได้ผลงาน มาก การจ่ายเงินค่าจ้างจะทำทุกวันที่ 8 และวันที่ 23 ของเดือน เกาซอนทำงานที่นี้มาประมาณ 10 ปีแล้ว เป็นงานที่ทำให้เธอได้อยู่ใกล้ชิดกับมารดาบิดา และได้งานที่ทำก็มีโรงงานหนักหนา สาหัสแต่อย่างใด หน้าที่หลัก ๆ คือขับรถรับ-ส่งคนงานที่มาเย็บผ้า เป็นหัวหน้าฝ่ายบุคคลและ เจ้าแม่ที่กรุงเทพฯ ก็จะมีโทรศัพท์มาเพื่อกำหนดขั้นตอนในการทำงานว่าต้องทำอะไรก่อนทำอะไร หลัง เธอเป็นผู้รับคำสั่งทั้งหมด แล้วนำไปถ่ายทอดให้ลูกน้องคนอื่น ๆ คนงานที่นี้ไม่มีปัญหาเรื่อง ความขัดแย้งระหว่างกัน แต่เมื่อมีคนมาชวนให้ไปทำงานที่เมืองกาญจน์หรือกรุงเทพฯ ก็จะไปกัน หลายคน เพราะทางโรงงานมีรถมารับจนถึงบ้าน เฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเดือนพฤษภาคมที่ผ่านมา (2548) คนที่ไปบางคนแค่อยากลองทำดูเพราะมีคนบอกว่ารายได้ดี บางคนไปแล้วไม่จริงก็ กลับมา เพราะการฝึกหัดเย็บผ้าด้วยจักรอุตสาหกรรมฝึกยากมาก ต้องฝึกที่โรงงานที่นี้เพราะกว่า จะเก่งได้ก็ต้องใช้เวลาอย่างน้อย ๆ 2-3 เดือน มีหัวหน้าในฟลอร์ (floor) คอยฝึก กว่าที่จะเก่งหรือ กว่าจะได้ยอดก็ประมาณ 2-3 เดือน ตอนนี้นักที่มาเรียนใหม่ ๆ ไม่มี หาแรงงานได้ยากมาก

โรงเย็บผ้าจะหยุดให้คนงานไปทำบุญที่วัดทุกวันพระ ตัวของเกาซอนเองก็ไปวัดทุก วันพระ ที่บ้านก็ยังรักษารธรรมนิยมมอญไว้เหมือนคนมอญทั่วไป รวมทั้งการนับถือผีเรือนที่อยู่ใน หอของพ่อแม่เป็นบรรพชนที่เสียชีวิตไปแล้วและมีการเชิญวิญญาณให้มาสิงสถิตอยู่ที่เสาผี การมอบผีต้องมอบให้ลูกชายคนโตหรือลูกชายคนเล็ก ถ้าไม่มีลูกชายที่จะสืบทอดผีตระกูลก็เรียก ผีเข้าบ้านไม่ได้ก็ต้องเรียกให้ผีกินเครื่องเซ่นตามต้นไม้ การไหว้ผีบรรพชนจะไหว้ปีละ 2 ครั้ง หกเดือนไหว้ครั้งหนึ่ง การไหว้ใช้กิ่งไม้ เครื่องเซ่นมี มะพร้าว กล้วย ขนม แม่กับน้ำเป็นผู้เตรียม เครื่องเซ่นไหว้ ถ้าสมาชิกในสายตระกูลผีเดียวกันมาร่วมพิธีไม่ครบก็ไม่เป็นไรแต่คนที่รับผีมาหรือ "ต้นผี" ต้องอยู่เป็นคนแรก พ่อของเธอรับผีมาจากพี่ชายซึ่งก็คือลุงของเธอเอง มีการนับถือผี บรรพชนทั้งทางฝ่ายของพ่อและของแม่ แต่แม่แต่งงานก็เลยต้องเปลี่ยนมานับถือผีตามพ่อแล้วก็ สามารถกลับไปไหว้ผีเดิมของตนเองได้อีกด้วย พี่สาวของเกาซอนไม่ค่อยได้กลับมาช่วยพิธีไหว้ผี แต่จะกลับบ้านในช่วงเทศกาลสงกรานต์

ในการรักษาอัตลักษณ์ทางภาษามอญกับเด็ก ๆ ในรุ่นหลานที่บ้านของเกาซอนจะพูดทั้งภาษาไทยและภาษามอญกับหลาน ๆ ซึ่งเป็นลูกของพี่ชาย แต่พูดกับพี่น้องด้วยภาษามอญ แต่คำศัพท์ที่ใช้จะปนกันระหว่างภาษาไทยและภาษามอญ ถ้าใช้ภาษามอญอย่างเดียวพูดไม่ได้ ต้องปนภาษาไทยด้วย ความผูกพันที่มีต่อประเทศไทยมีมากกว่าประเทศพม่าเพราะได้เรียนหนังสือไทย เขาสอนให้รักในหลวงเพราะเกิดที่ประเทศไทย ประเทศไทยดีกว่าพม่า ดูจากรายการโทรทัศน์พม่าเห็นได้ว่าความเป็นอยู่ของประชาชนที่นั่นมีความลำบากมาก

อาชีพของพ่อคือเป็นช่างก่อสร้าง แม่ขายอาหารที่โรงงานเย็บผ้า สมัยที่อยู่หมู่บ้านเก่า ตอนย้ายหมู่บ้านเกาซอนเรียนอยู่ชั้นประถมปีที่ 1 ความเป็นอยู่ของคนในหมู่บ้านในสมัยหมู่บ้านเก่าดีกว่าในสมัยนี้เพราะที่ทำมาหากินมากมาย มีเรือกลสวน ไร่ นา ซึ่งตอนนี้กลายเป็นพื้นที่ที่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติเขื่อนเขาแหลมถ้าปลูกอะไรไว้ก็จะถูกจับในข้อหาบุกรุกพื้นที่ของอุทยาน เดิมครอบครัวของเกาซอนมีอาชีพทำนา เมื่อย้ายมาอยู่ในหมู่บ้านใหม่แม่ของเธอมีอาชีพหาของป่า ประเภทหน่อไม้มาขาย การศึกษาของคนในครอบครัวในระดับสูงสุดคือระดับประโยควิชาชีพ ขั้นต้น (ปวช.) เธอมีน้องสาวคนเล็กกำลังเรียนอยู่ในตัวเมืองโดยเธอเป็นผู้ส่งเสียให้เรียน โดยเธอให้น้องเน้นหนักด้านคอมพิวเตอร์เพราะเมื่อจบการศึกษาแล้วจะได้มีงานทำ น้องผู้ชายคนก่อนหน้านี้้องคนเล็กจบชั้น มัธยมศึกษาปีที่ 6 แล้วไปทำงานต่อที่กรุงเทพฯ ประกอบอาชีพค้าขาย ควบคู่ไปกับการศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยรามคำแหง ส่วนการศึกษาของเธอนั้นเธอเรียนจบชั้น ประถมศึกษาปีที่ 6 จากโรงเรียนวัดวังกวีเวการาม เพราะเมื่อก่อนทางราชการอนุญาตให้เด็กมอญเรียนหนังสือถึงแค่ชั้น ประถมศึกษาปีที่ 6 เท่านั้นและได้ศึกษาต่อการศึกษาออกโรงเรียน (กศน.) จนถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 พอจะขึ้นชั้น มัธยมศึกษาปีที่ 6 ต้องหยุดเรียนกลางคัน เพราะถ้าแก่เจ้าของโรงเย็บผ้าขอร้องให้เธอใช้เวลากับการทำงานให้เต็มที่

นามสกุลของเกาซอนเป็นนามสกุลเก่าแก่ของคนในชุมชน แม่ของเกาซอนมีญาติผู้น้อง ซึ่งเป็นเจ้าของกิจการเย็บผ้าขนาดเล็กในหมู่บ้าน เมื่อถามว่าอยากจะมีธุรกิจเป็นของตัวเอง แบบญาติของเธอบ้างหรือไม่ เธอบอกว่าไม่ยอมรับมีคนจำนวนมากที่ขาดความรับผิดชอบ แล้วจะส่งผลกระทบต่อเจ้าของ เมื่อถามถึงคนงานที่พักอยู่ในโรงงานเธอบอกว่ามีคนงานพม่าหลายคนเข้ามาอยู่ได้ 5-6 ปีที่มีบัตรสีเขียวขอบแดงประมาณ 10 คน เธอพูดภาษาพม่าไม่ได้ต้องใช้ล่าม เพราะลูกน้องที่พูดมอญเป็นก็จะพูดพม่าเป็นด้วย ตัวของเธอเองพูดได้แต่ภาษามอญกับภาษาไทยเท่านั้น พอจะฟังภาษาพม่าออกแต่พูดไม่เก่ง ส่วนภาษามอญอ่านไม่ได้เพราะไม่ได้เรียนมา เริ่มเรียนหนังสือก็เรียนภาษาไทยเลย คนที่เรียนหนังสือมอญก็จะไม่ได้เรียนหนังสือไทยเพราะต้องเรียนกันที่วัด

เมื่อถามถึงการที่เจ้าหน้าที่ของรัฐข่มขู่ชาวบ้านเกาซอนกล่าวว่าส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านที่ไม่มีบัตรไทยจะไม่กล้าและหลีกเลี่ยงการมีเรื่องกับเจ้าหน้าที่เพราะเกรงว่าจะถูกลามเป็นเรื่องใหญ่แล้วตนจะเดือดร้อน กับหลวงพ่อดุตตะเธอรูสึกว่ามีความผูกพันว่า เป็นเสมือนเทพของชาวมอญ ถ้าหลวงพ่อลี้ไปก็กลัวว่าทางการไทยจะไม่ให้อยู่ที่นี่ พวกผู้ใหญ่ในหมู่บ้านก็พูดกันว่าถ้าหลวงพ่อลี้ไปแล้วชาวมอญจะได้รับผลกระทบ เกรงว่าทางการไทยจะเข้ามาควบคุมทำให้ไปไหนมาไหนลำบาก ก่อนที่จะลี้หนีหลวงพ่อก็อยากให้อาจารย์มอญมีบัตรไทย (ได้สัญชาติไทย)

เมื่อผู้วิจัยถามถึงสวัสดิการด้านสุขภาพของคนงาน เกาซอนกล่าวว่าประกันสุขภาพมีให้เฉพาะแต่แรงงานผู้ที่ทำบัตรแรงงาน เท่านั้น โดยเจ้าหน้าที่จากสำนักจัดหางานกรมแรงงานมาทำให้ปีละครั้ง วิชาหนึ่ง (2 สัปดาห์) หักเงินไว้ 100 ร้อยบาทเดือนหนึ่งก็หักไว้ 200 เก็บสะสมไว้พอครบปีแล้วก็นำไปทำบัตรให้แก่แรงงาน เวลาไปโรงพยาบาลก็ไม่เสียค่าใช้จ่าย โดยใช้บัตรแรงงานเมื่อไปรับการรักษาที่โรงพยาบาล เฉพาะอย่างยิ่งที่โรงพยาบาลสังฆะบุรี

เกาซอนมีอัตลักษณ์ของความเป็นสตรีมอญสมัยใหม่ซึ่งเป็นนักทำงานที่มีความรับผิดชอบสูงจนเป็นที่ไว้วางใจของนายจ้าง และในขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่ของลูกสาวที่ดีด้วยการแบ่งเบาภาระของมารดาบิดาในการส่งเสียให้น้อง ๆ ให้ได้รับการศึกษาในระดับที่สูงขึ้น โดยหวังว่าจะได้มีงานที่ดี ๆ ทำในอนาคต ในส่วนของเกาซอนเองการมีส่วนร่วมในวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน เช่นการไหว้ผีบรรพชนนั้นมีอยู่ค่อนข้างน้อยเพราะความจำเป็นในด้านงานอาชีพ ดังนั้นเมื่อผู้วิจัยสอบถามเกี่ยวกับการนับถือผีบรรพชนของชาวมอญในชุมชนจึงไม่ได้รับคำอธิบายที่ชัดเจนนักจากเธอ เนื่องจากการไหว้ผีได้กลายเป็นหน้าที่ของคนในรุ่นมารดาบิดาของเธอ แต่ถึงกระนั้นการแสดงถึงความเป็นมอญของเกาซอนคือการพูดภาษามอญกับคนในครอบครัว ในขณะที่การแต่งกายของเธอก็มีลักษณะเช่นเดียวกับสตรีไทยสมัยปัจจุบันโดยทั่วไป